

VASILY GROSSMAN:

Un heretge soviètic

Autor: Marc Montany Daufí

Tutora: Anna Maria Garcia

Grau en Història

Facultat de Geografia i Història

Curs 2015-2016

ÍNDIX

Introducció.....	3
1. Breu retrat biogràfic.....	5
2. Obra	
2.1. Primeres Publicacions.....	10
2.2 Anys de Guerra.....	12
2.3 Postguerra.....	17
3. Origen, evolució i naturalesa de la dissidència	
3.1 El debat sobre l'origen del canvi.....	26
3.2 El procés de conversió: Grossman i el judaïsme.....	27
3.3 L'heretgia.....	29
4. Conceptes clau en el pensament de Grossman	
4.1 La Humanitat de l'home: Bondat i Llibertat.....	35
4.2 Culpa i Responsabilitat.....	37
4.3 Veritat i Memòria.....	39
Conclusió.....	41
Bibliografia.....	43

INTRODUCCIÓ

La meua primera aproximació a Vasili Grossman i la seva obra va ser més com a lector apassionat que com a historiador, a través d'un exemplar de *Vida i Destí*. Mai abans havia sentit el seu nom i és que, en efecte, Grossman és un autor relativament poc conegut. En comparació a altres contemporanis seus com Ilya Ehrenburg, Alexander Solzhenitsyn o Boris Pasternak el seu nom sona poc, a pesar que la seva vàlua literària ha estat sovint comparada amb la de Lev Tolstoi. Aquest desconeixement es pot atribuir a la *damnatio memoriae* que va sofrir Grossman els últims anys de la seva vida per part de l'estat soviètic.

Malgrat això, es tracta d'un personatge que hauria de despertar un enorme interès entre la comunitat historiogràfica, ja que és un testimoni extraordinari dels horrors dels dos grans totalitarismes del "segle dels homes-llop"¹. Va viure a la Unió Soviètica dels anys trenta, sobrevivint a l'*Holomodor* d'Ucraïna i a la Gran Purga. Va servir amb l'exèrcit roig en qualitat de corresponsal de guerra des de 1941 fins a 1945, la qual cosa el va portar a presenciar tots els grans enfrontaments militars. Va ser un dels primers a descobrir i documentar les massacres contra la població jueva per part dels alemanys i els seus col·laboradors i també va ser el primer periodista en cobrir l'alliberament d'un camp d'extermini. Després de la guerra, intentant escriure sobre els horrors que havia presenciat, s'enemista amb el règim i ell mateix esdevé una víctima de l'Estat Soviètic. Tot plegat acaba conduint-lo a rebutjar de ple tot l'experiment soviètic des de Lenin fins a Krushev. Què el porta a ell, un membre il·lustre de la Unió d'Escriptors soviètics, amb tota mena de beneficis materials, a emprendre el camí de la dissidència?

En aquest treball pretenc fer una aproximació al pensament de Grossman, responent a aquesta i a altres qüestions, a través de la seva obra i de referències bibliogràfiques posteriors. Es posarà un èmfasi especial en el procés de canvi ideològic que porta l'escriptor a qüestionar-se les seves conviccions i en la naturalesa de la dissidència que acabarà desenvolupant al final de la seva vida. També tractaré d'explicar com un testimoni de les pitjors massacres del segle XX surt de l'experiència amb una renovada fe en la humanitat. Per tal de comprendre la mentalitat de Grossman correctament he cregut necessari acompanyar l'anàlisi política i filosòfica d'un breu retrat biogràfic i d'un repàs a tota la seva obra literària.

Per apropar-me al pensament d'aquest autor tan singular ha calgut llegir pràcticament totes les seves obres importants², i és que és a través de les nombroses digressions presents a les seves novel·les que Grossman manifesta les seves creences polítiques i filosòfiques. La interpretació de la simbologia de les obres i del significat de les digressions no sempre ha estat fàcil, i per això m'he ajudat de les fonts secundàries que he considerat oportunes.

¹ Concepte encunyat pel poeta Osip Mandelstam per designar el segle XX. Grossman utilitza el terme amb freqüència al llarg de tota la seva obra.

² Excepte *Gliukauf!*, *Si creguéssim en els pitagòrics* i *Stepán Kolchugin*, que no he sigut capaç de trobar traduïdes.

Afortunadament, la majoria d'obres de Grossman han estat traduïdes recentment al castellà i publicades per Círculo de Lectores o Galaxia Gutemberg, de manera que són relativament senzilles d'obtenir. No obstant això, el procés per aconseguir les fonts historiogràfiques necessàries no ha estat tan senzill. Per començar, els estudis que tracten específicament sobre aquest escriptor són realment escassos, ja que n' existeixen només quatre: *Vasili Grossman. Kritiko-biograficheski ocherk* de Vasili Bocharov, *Le Cas Grossman* de Simon Markish, *Vasily Grossman: Genesis and Evolution of a Russian Heretic* de Frank Ellis i *La Vida y el Destino de Vasili Grossman* de John i Carol Garrard. No ha sigut possible trobar cap d'aquestes obres en biblioteques públiques catalanes. Mentre que el llibre dels Garrard es pot adquirir fàcilment per internet, el de Markish s'ha hagut de fer venir des de França, i el d'Ellis ha calgut demanar-lo en préstec interbibliotecari des de la Universitat de Bristol.

El treball es basa principalment en el llibre d'Ellis i el dels Garrard. Els Garrard han marcat un abans i un després en l'estudi de Grossman, ja que amb la caiguda de la Unió Soviètica han pogut accedir al testimoni dels seus amics i familiars vius, als seus escrits inèdits i als arxius soviètics. El llibre d'Ellis, malgrat no tenir accés a totes aquestes fonts essencials, conté unes tesis encara molt vàlides i una anàlisi de l'obra escrita de Grossman que encara no ha estat superada.

Cal tenir en compte que el treball parteix considerablement limitat pel meu desconeixement de la llengua russa³. Això suposa no poder accedir directament a les poques obres de Grossman no traduïdes ni a tot el volum de ressenyes i opinions contemporànies que va rebre de la crítica soviètica. També m'ha impedit poder consultar l'estudi de Vasili Bocharov, la primera i única biografia que se li dedica a la Unió Soviètica. I, el que és més important, tampoc he pogut llegir les extenses memòries sobre Grossman que va escriure el seu amic íntim i poeta Semion Lipkin. Per fortuna, el llibre d'Ellis inclou un estat de la qüestió exhaustiu que m'ha permès almenys tenir coneixement de totes aquestes fonts d'altra manera inaccessibles.

³ En opinió d'Ellis l'accés a les obres de Grossman a través de versions traduïdes suposa una considerable pèrdua del significat en conceptes clau. La paraula "destí", per exemple, en rus és *Subda*, i a més del significat que li donem en les llengües romàniques també implica judici de l'individu.

1. BREU RETRAT BIOGRÀFIC

Vasili Semionovich Grossman neix el 12 de desembre de 1905 a Berdichev, aleshores part de l'Imperi Rus (actualment Ucraïna) en el si d'una família burgesa jueva. Sent estrictes, Grossman neix amb el nom de Iosif Solomonovich, però ben aviat adoptarà el nom russificat pel qual és més conegut. La família Grossman forma part del que a Rússia es coneix com a *Intelligentsia*, individus il·lustrats i d'idees progressistes, sovint dedicats a professions lliberals que tenen una gran influència en la vida intel·lectual del país. El seu pare, Solomon Iosifovich Grossman (1873-1956, que adopta el nom russificat de Semion Osipovich) és enginyer de professió format a Suïssa i militant del Bund local. La mare, Ekaterina Savelievna Grossman (1872-1941) exerceix com a professora de francès, que parla fluïdament per haver viscut anys a França. Malgrat ser d'ascendència jueva els Grossman no practiquen els ritus jueus, i tampoc parlen ni dominen el *yiddish*. Són doncs, una família altament integrada dins la societat russa.

Durant els primers anys de vida de Grossman els seus pares es divorciaren, de manera que viurà tota la seva infància amb la seva mare, sense conèixer el seu pare. Això suposarà problemes econòmics a Ekaterina Savelievna, que després de viure dos anys amb el seu fill a Ginebra (1912-14) hagué de recórrer a parents més rics de Berdichev, els Sherensis. El seu oncle Sherensis era un personatge destacat de l'escena local: doctor, filàntrop, il·lustrat, vivia acomodadament en un palauet del centre de Berdichev, i acollí els seus parents pobres amb ell. La muller de Sherensis, Aniuta, professava pel que sembla una gran estima pel jove Grossman. Ell es cria amb els fills del seu protector, donant mostres de portar un estil de vida burgès, almenys fins l'esclat de la Revolució. Amb l'arribada d'aquesta i de la Guerra Civil la posició dels Sherensis es torna delicada. Ucraïna és escenari d'una cruenta guerra a diverses bandes en què els saquejos i pogroms contra jueus són freqüents per part dels rebels de Petliura, l'exèrcit blanc, l'exèrcit roig o els grups anarquistes. En aquest escenari i en la immediata postguerra que vindria els Sherensis perdrien bona part de la seva fortuna, cosa que els obligà a rebaixar el seu tren de vida. Almenys això dedueixen John i Carol Garrard⁴ de l'anàlisi de les poques fotografies de la infància i joventut de Grossman que s'han conservat.

Degut a aquestes penúries econòmiques, l'oncle David Sherensis no pot o no vol pagar l'educació secundària al seu nebot Grossman. Aquest pren a Sherensis com a figura paternal contra qui dirigir la seva rebel·lia d'adolescent, i acaba anant igualment a Kiev, on coneixerà el seu fins aleshores desconegut pare biològic. Així doncs, Grossman passarà els anys de 1921 a 1923 a Kiev mantingut pel seu pare, amb qui compartia un apartament. Durant aquests anys mentre estudiava secundària, al mateix temps anava establint amistat sincera amb el seu pare i s'empapava de l'ambient bolxevic de la ciutat. Van ser anys crucials, en què Vasili Semionovich anà formant les seves idees polítiques i la que ell creia que seria la seva vocació: la ciència.

⁴ Garrard, J., Garrard, C. La Vida y el Destino de Vasili Grossman. Madrid, Ediciones Encuentro. Pàgs 95-99.

Havent superat la secundària, Grossman és acceptat a l'Universitat de Moscou per estudiar enginyeria química el 1923. Mantingut encara pels ingressos escassos que li proporciona el seu pare, a Moscou viurà una vida dura d'estudiant amb pocs recursos, residint en pisos freds i allunyats del centre i amb problemes per adquirir aliments (són els anys de la NEP, amb una creixent inflació dels preus dels productes bàsics). Serà en aquests anys en què començarà a desenvolupar la sensibilitat i l'observació dels individus que tant li servirien en la seva carrera d'escriptor. També serà en aquesta època en què crearà un cercle d'amistats que amb el temps acabarien esdevenint tots brillants en el seu camp (músics, matemàtics, enginyers...) . A més a més per causes difícils d'aclarir és aleshores quan el jove Grossman canvia la seva vocació científica per la de l'escriptura. Malgrat tot el seu pare l'insta a seguir els estudis i llicenciar-se el més aviat possible.

En aquest context Grossman coneix la seva cosina Nadia, ben relacionada dins del Partit Comunista, on treballa. És ella qui l'encoratja a escriure i l'orienta perquè ho faci sobre els temes que més agraden a les altes esferes. Seguint els seus consells, el 1928 se li publica el seu primer escrit: un article a l'omnipotent diari Pravda on escriu sobre els efectes positius de la col·lectivització en els camperols d'Uzbekistàn.

Durant l'hivern de 1927-1928 Grossman coneix, s'enamora i es casa amb Anna Petrovna Matsuk (de sobrenom Galia), una descendent de cossacs per la qual Grossman sent poc més que mera atracció física. Galia és descrita per Grossman a les seves cartes com molt bella, però capritxosa i voluble. D'aquesta unió neixerà la seva primera filla Katia el 1930.

Mentrestant Grossman s'havia finalment llicenciat el 1929 i amb una filla que mantenir busca feina ràpidament. La troba a la conca minera del Donbass, a Ucraïna. Treballarà a Stalino (actual Donetsk), com a responsable de ventilació i seguretat d'una de les mines més profundes i perilloses de la Unió Soviètica. Mentre ell treballa a Stalino la seva dona Galia prefereix quedar-se a Kíev, i amb el pretext de la seva feina acaba delegant la criança de la seva filla Katia a la seva mare, a Berdíchev.

El 1932, fart de la dura feina a les mines, deixa Stalino i torna a Moscou, decidit a consagrar-se a l'escriptura. No triga en divorciar-se de Galia per les seves infidelitats, i s'instal·la a l'apartament de la seva cosina Nadia. Allí treballarà en una fàbrica de llapissos per guanyar-se la vida mentre escriu de nits i durant els caps de setmana.

Una de les seves primeres publicacions remunerades és *A la ciutat de Berdíchev* (1934), en què descriu despectivament l'ambient provincià i retrògrad dels jueus del *shtet*⁵ la seva ciutat natal. Aquesta obra tingué una recepció entusiasta per part de la intel·lectualitat soviètica de l'època, rebent lloançes de literats tan destacats com Maksim Gorki o Mijaíl Bulgakov. Aquesta i altres publicacions similars li donen els seus primers anys de fama, passant a formar part de la *intelligentsia* soviètica i podent per fi dedicar-se a temps complert a escriure. Poc més tard, el 1935, té una aventura

⁵ * *Shtetl*: Vila o poble de l'est d'Europa amb una gran quantitat de jueus.

amorosa i s'acaba acasant amb la fins aleshores esposa d'un altre escriptor amic seu, Olga Mijailovna Guber.

Durant aquests anys Grossman entrarà en contacte amb un cercle d'intel·lectuals que de ben segur tenen una forta influència en el seu idealisme: els *Perevaltsi*. A diferència de la majoria de comunistes havien llegit a Marx i a Engels; mantenien acalorats debats político-filosòfics i sovint discrepaven de les maneres autoritàries de Stalin, tot i que es guardaven bé de no fer-ho obertament⁶.

L'arribada de les purgues dels anys 1937 i 1938 toquen de molt a prop a Grossman. L'ex-marit de la seva dona havia estat arrestat i ella, que encara en duia el cognom, també és arrestada. Grossman, en un acte de valentia impensable per aquell temps, escriu una carta directament al director de l'NKVD Yezhov defensant l'innocència de la seva esposa i exigint-ne l'alliberació. Malgrat això, assisteix passiu a l'arrest del seu oncle David Sherensis i d'altres coneguts i familiars, fins i tot arribant a firmar declaracions col·lectives de suport a les detencions.

Així doncs Vasili Semionovich arriba a l'inici de la Segona Guerra Mundial ben posicionat, essent membre de la Unió d'Escriptors Soviètics. Això li proporciona notables millores del nivell de vida, com un apartament més ample, vacances a balnearis i accés a botigues restringides.

El 22 de juny de 1941 comença la invasió alemanya de la Unió Soviètica. Davant el ràpid avenç de les tropes alemanyes Grossman vol fer venir a Moscou la seva mare, que encara resideix a Berdichev, però Olga Mijailovna s'hi oposa. Això acabarà suposant que Ekaterina Savelievna i la parenta discapacitada que cuidava caiguin en mans dels alemanys el 17 de juliol, i que siguin assassinades juntament amb 20.000 jueus més pels integrants de l'Einsatzgruppen C.

Mentrestant Grossman s'havia presentat voluntari per servir a l'Exèrcit Roig diversos cops i havia sigut rebutjat per la seva miopia i el sobrepès que sofria. Davant la seva insistència finalment se'l va acceptar per servir com a corresponçal al diari de l'exèrcit *Krasnaya Zvezdá* (estrella roja). Després d'un breu entrenament militar és enviat ràpidament al front, on tindrà el seu baptisme de foc a Briansk. Presència totes les derrotes i retirades inicials de l'Exèrcit Roig, però també la seva primera victòria en frenar els tancs de Guderian a les portes de Moscou. Durant aquests mesos escriu incansablement, però no és fins al desembre que Estrella Roja publica el seu primer escrit. Amb el front estabilitzat se li concedeix un permís de tres mesos, durant els quals escriurà *El Poble és Immortal*. Aquesta novel·la, publicada per fascicles a Estrella Roja, tindrà una excel·lent acceptació a tot l'exèrcit, cosa que li proporcionaria una gran fama entre els soldats.

L'agost de 1942 és destinat a cobrir els combats al front de Stalingrad, una batalla que serà decisiva tant per al desenllaç de la guerra com per al caràcter de Grossman. Durant

⁶ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgs. 172-173

el gruix dels combats (entre setembre de 1942 i gener de 1943) cobreix els esdeveniments des de la línia de foc, convivint amb les tropes de combat i estant present en els enfrontaments més cruentos de la batalla. Els seus articles des del front segueixen tenint molt èxit, i les tropes el tenen en gran estima.

Després de Stalingrad Vasili Semionovich cobrirà totes les grans batalles de l'Exèrcit Roig: Kursk i la contraofensiva que segueix, Jarkov, l'Operació Bagration, l'ofensiva final en territori alemany i la batalla de Berlín. Assignat la major part del temps al Primer Front⁷ Ucraïnès, durant el seu avenç serà testimoni de primera mà de les atrocitats comeses pels alemanys i els col·laboradors ucraïnesos. Descobrirà el destí de la seva mare i la resta de jueus de Berdichev, però també la massacre de Babi Yar. És també el primer periodista en entrar i veure amb els seus propis ulls un camp d'extermini, en aquest cas el de Treblinka. N'escriurà un article llarg, elaborat amb entrevistes a testimonis i investigació del lloc titulat *L'Infern de Treblinka* que posteriorment serà utilitzat com a prova inculpatòria durant els judicis de Nuremberg. Grossman escriu insistentment (l'article *Ucraïna sense jueus* i el relat curt *El vell professor* en són alguns dels més destacats) sobre allò que ell percep com un extermini de població jueva pel simple fet de ser jueva, però aquesta idea va en contra de les directrius del Partit, la qual cosa farà que molts dels seus articles sobre aquest tema no siguin publicats a Estrella Roja.

Mentrestant, el 1944 Grossman havia passat a formar part de la Comissió Literària del Comitè Antifeixista Jueu. L'objectiu d'aquesta comissió era redactar un document que recullís els testimonis de l'extermini de la població jueva a la Unió Soviètica i a la resta de l'est d'Europa. Malgrat els esforços de la Comissió el llibre no veurà la llum degut a l'inici de la campanya "anti-cosmopolita" de postguerra i a la liquidació del C.A.J. el 1948.

La postguerra suposà l'inici del període literàriament més fructífer per Grossman, però també l'inici dels seus problemes amb el règim soviètic. Ja durant la guerra havia començat a treballar en una novel·la llarga sobre la primera part de la batalla de Stalingrad, que finalment prendria el nom de *Per una Causa Justa*. Tot i que no deixa de ser una obra de realisme socialista tracta alguns temes incòmodes, com les grans derrotes i retirades dels primers mesos de guerra, o el fet de que un dels seus protagonistes sigui jueu. A pesar de les nombroses trabes editorials la novel·la és publicada el 1952 i resulta ser un èxit, aclamada pels excombatents i la crítica. No obstant, tot apunta a que es prepara una nova onada de purgues, i Grossman és un dels que està al punt de mira. Soltadament la crítica es torna en contra de *Per una Causa Justa*, atacant més el seu autor i la seva condició de jueu que l'obra en sí. Una sèrie d'articles d'atac al diari *Pravda* contra Grossman auguren un arrest imminent quan, el 5 de març de 1953 mor Stalin.

Amb la mort del dictador ve el desgel de Kruschov. Es retiren els atacs públics contra Grossman i se'l rehabilita oficialment. A la Unió d'Escriptors per primer cop es parla

⁷ Front: en l'argot militar soviètic fa referència a una agrupació d'Exèrcits.

amb una certa franquesa criticant a Stalin. Malgrat l'esperança inicial de Grossman, ben aviat se sent decebut al ser discretament rebutjat pels cercles literaris tant ortodoxos com lliberals. En aquesta situació comença a escriure el que serà la seva obra mestra, una segona part de *Per una Causa Justa* molt més subversiva que s'acabarà anomenant *Vida i Destí*. Aquesta nova novel·la posa en dubte alguns dels puntals de l'estat soviètic, arribant a considerar-lo una imatge especular de l'Alemanya nazi. Si bé és cert que amb el desgel la censura s'havia tornat una mica més flexible, idees com aquesta seguien sent inadmissibles. Potser ingènuament, l'octubre de 1960 Grossman entrega el manuscrit de *Vida i Destí* a l'editor de la revista *Znamia*, vinculada al KGB. Com era previsible l'editor es nega a publicar-lo, i el febrer de l'any següent tres agents del KGB es presenten a la casa de Grossman no per arrestar-lo a ell, sinó a la seva novel·la. Els agents incauten el manuscrit, el paper de calcar i fins i tot la cinta mecanogràfica.

Per sort Grossman havia pres la precaució de fer dues còpies del manuscrit i entregar-les en custòdia a dos amics de confiança, però *Vida i Destí* no podrà ser publicada a Rússia fins 1988. L'arrest de la que ell considerava la seva millor creació literària suposarà un cop duríssim per Grossman, del que no es recuperarà. A més a més s'haurà d'enfrontar a l'ostracisme de l'estat soviètic; no l'arresta, però l'aïlla totalment i el fa desaparèixer de l'escena literària soviètica deixant de publicar els seus treballs anteriors.

Durant els seus últims anys, donant per perduda *Vida i Destí* Vasili Semionovich escriurà diversos relats curts d'extraordinària sensibilitat, així com la novel·la curta *Tot Flueix*. En aquesta darrera obra Grossman tracta temes especialment delicats com la Gran Fam d'Ucraïna als anys trenta i les Purgues estalinianes de finals d'aquella dècada. Vasili Grossman mor de càncer d'estòmac el 14 de setembre de 1964 a Moscou, essent-li dedicat un discret funeral d'estat.

2. OBRA

Considero fonamental fer una aproximació a la producció literària de Grossman, ja que suposa un element clau per entendre el seu pensament i sovint una font històrica de primer nivell. Escriu sis novel·les, nombrosos articles periodístics i relats curts, alguns assajos i una obra de teatre. També és un dels principals artífex del *Llibre Negre*, com veurem, un cas especial.

La seva obra s'ha classificat més cronològicament que per tipus d'escrits, responent a l'evolució estilística i ideològica al llarg dels anys. En general, a la prosa de Grossman trobem una constant pugna entre el realisme socialista, estil oficial del règim soviètic, i el realisme i naturalisme rus tradicional, tenint com a grans referents Tolstoi⁸ i Chéjov. Com veurem, amb el pas dels anys, i sobretot després de la segona guerra mundial, l'obra de Grossman va perdent els trets més ortodoxos del realisme socialista i dona pas a un naturalisme molt propi.

2.1 Primeres Publicacions

La introducció de Grossman a la literatura ve de la mà de la seva cosina Nadia a finals de la dècada de 1920. Va ser ella qui va orientar els seus esforços cap als temes que sabia que podien interessar al règim i, que podrien tenir moltes més possibilitats de ser publicats. Tot plegat dona els seus fruits el 1928, quan Grossman veu el seu primer article publicat ni més ni menys que a l'omnipotent *Pravda*, el diari oficial del comitè central del PCUS. L'article, escrit arran d'una excursió a Uzbekistan, lloa els resultats de les col·lectivitzacions agràries dutes a terme en aquella república, i destaca especialment els avenços de les dones uzbeques.

Tot seguit, l'any 1929, publica per encàrrec al setmanari *Ogoniok* l'assaig *Berdichev, bromes a part*. Aquest és un intent de dignificar i "proletaritzar" la seva ciutat natal. Considerada capital dels jueus a l'est d'Europa, Berdichev era sovint caricaturitzada i motiu de mofa, tinguda com un aplec de burgesos jueus avariciosos. Grossman assenyala que, malgrat que es podien trobar restes d'aquesta realitat, n'existeix també una altra, que és la dels obrers i camperols jueus que també havien lluitat per la causa bolxevic durant la Guerra Civil. Tracta, doncs, d'unir Berdichev i els seus jueus dins del moviment revolucionari internacional global. A part del seu significat de reivindicació regionalista, també s'interpreta aquest assaig com un intent de l'escriptor per conciliar la seva pròpia identitat jueva amb l'ideal socialista en què aleshores creia⁹.

La seva primera novel·la es titula *Gliukauf!* en referència a l'expressió alemanya "Glück Auf" (bona sort) ucraïnitzada que es desitjaven els miners abans de baixar als pous. La història té com a escenari la conca minera del Donbass, on Grossman havia treballat uns anys d'enginyer. La trama fa referència a un comunista fanàtic que condueix els miners, amb ell al capdavant, a treballar fins l'esgotament per respectar les quotes de producció

⁸ Ellis, F.: "Concepts of War in L.N. Tolstoy and V.S. Grossman", a *Tolstoy Studies Journal* II (1994). Pàgs. 101-108

⁹Garrard J. i Garrard C.(2010) Op. cit. Pàg. 135

i que finalment, acaba morint en l'intent. Malgrat l'ortodòxia de la trama, les crues descripcions de la duresa i del perill constant del treball a la mina no encaixen amb el cànon oficial, així com tampoc n'encaixa la mort final de l'heroi. Allò que hi ha de nou a *Gliukauf!* -i que serà una constant en l'obra de Grossman- és l'atenta observació dels homes i dones de carn i ossos i de les terribles condicions que menyspreen i degraden les seves vides¹⁰. Abans de publicar la novel·la, Grossman aconsegueix fer arribar el manuscrit a Maksim Gorki, pare de les lletres soviètiques i mentor de Stalin per a temes culturals. Aquest critica el text pel realisme cru amb què descriu la vida dels miners i li retreu que com a autor no es posicioni ideològicament dins el relat. Tot i això, aprecia el seu talent i l'ànima a refer la novel·la i publicar-la¹¹, cosa que aconseguirà l'any 1934.

Malgrat els grans esforços que hi havia invertit, *Gliukauf!* no va ser l'obra que va donar celebritat a Grossman. Sí que ho va ser en canvi el relat curt *A la Ciutat de Berdichev*, publicat al setmanari *Literaturnaya Gazeta*, també el 1934. Aquest text té molt de txekhovità, ja que tot i estar ambientat durant la Guerra Civil es centra en un fet gairebé anecdòtic: el naixement d'un nen. Grossman narra la història d'una aguerrida comissària política d'un batalló de cavalleria que descobreix a desgrat estar embarassada de tres mesos, amb el pare de la criatura mort en combat. En apropar-se els dies de donar a llum el comandant concedeix quaranta dies de permís a la comissària, allotjant-la amb la seva dona i una vella llevadora al barri jueu de Berdichev. Allà s'ha de resignar a sotmetre's als consells de la dona del comandant, que ja ha parit set fills, i de la llevadora, ambdues jueves, "com un vell soldat que explica a una jove recluta"¹². En néixer la criatura, la comissària s'entendreu momentàniament, però ha canviat la situació militar. L'exèrcit roig es retira davant l'avenç dels polonesos i la comissària, recuperant el seu entusiasme revolucionari corre a reincorporar-se a la seva unitat. El relat acaba amb el plor del nounat abandonat, portant al lector a qüestionar-se els costos humans de la guerra. Grossman evita jutjar els personatges, simplement exposa al lector una situació, portant-lo a fer els seus propis judicis¹³.

A la ciutat de Berdichev va ser acollida amb entusiasme per les autoritats literàries de l'època: rep els elogis d'Isaak Babel, Mikhaíl Bulgakov, Semion Lipkin (que acabarà sent íntim amic de Grossman) i el mateix Maksim Gorki. Aquest últim va invitar Grossman a visitar-lo, lloant el seu treball i encoratjant-lo a dedicar-se plenament a la literatura. De *A la ciutat de Berdichev* se'n va fer una versió cinematogràfica el 1967 titulada *El Comissari*, després de la qual el director Aleksandr Askoldov va ser expulsat del Partit Comunista i forçat a l'exili.

Ja ben situat dins el món literari soviètic, Grossman segueix publicant diversos relats curts, no tots amb la mateixa acceptació que *A la ciutat de Berdichev*. El 1937 és

¹⁰ Ibid. Pàg. 153

¹¹ Ibid, Pàgs 156-158

¹² Grossman, V. "V gorode Berdichev", *Literaturnaya Gazeta*, 2 d'abril de 1934. Citat per John and Carol Garrard a *La Vida Y El Destino de Vasili Grossman* (Madrid: Ediciones Encuentro, 2010). Per una millor comprensió i cohesió del text he decidit incloure totes les citacions literals en català. Les traduccions del castellà, de l'anglès i del francès són meves.

¹³ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit., Pàgs. 168-169

acceptat a la selecta Unió d'Escriptors, la qual cosa li dona uns ingressos fixos i tota una sèrie de beneficis materials com vacances al mar Negre o apartaments més grans. És aquell mateix any quan comença a publicar per fascicles la seva primera novel·la llarga, titulada *Stepan Kolguchin*. Narra la història de Stepan Kolguchin i Serguei Kravchenko, dos nois de deu anys el 1905 que aniran participant en els esdeveniments revolucionaris: la Revolució d'Octubre i la Guerra Civil. Tots dos són fervents revolucionaris, però Serguéi esdevé el pensador i estudiant de ciències, mentre que Stepan és l'home d'acció que participa físicament en els combats. Grossman admira els homes que lluiten contra l'*statu quo*, ja sigui mitjançant gestes heroiques com a través de teories revolucionàries. Així doncs, assigna a cadascun dels seus personatges facetes de la seva pròpia personalitat i experiència, però no deixa de sentir-se més identificat amb el pensador Serguéi. A la novel·la, inacabada (hi manca l'última part, que havia de narrar els esdeveniments de la Revolució i la Guerra Civil) hi apareixen traços significatius del tradicional antisemitisme rus; històries dels nombrosos pogroms sovint encoratjats per les autoritats tsaristes que utilitzaven els jueus com a cap de turc¹⁴.

A més a més dels treballs públics, Grossman escriu alguns relats curts "per guardar al calaix". Un dels més interessants és *Uns dies tristos*. Començat a escriure el 1940 i retocat fins 1963, explica la història de Maria Andreyévna, la dona d'un famós personatge moscovita que segueix la seva còmoda existència després de l'arrest i execució del seu germà Viktor i la seva dona el 1937. Sembla ser el primer intent d'un escriptor d'entendre els mecanismes de supervivència físics i psicològics dels individus afectats per les purgues estalinistes de 1937-38. No jutja la covardia o debilitat d'aquells que, com ell, no van defensar la innocència dels seus amics acusats falsament, simplement l'assenyala¹⁵.

L'últim dels escrits de Grossman de preguerra és l'obra de teatre *Si creguéssim en els pitagòrics*. Es tracta d'una obra filosòfica, que denota la influència del col·lectiu *Peraval* en el pensament de Grossman. A grans trets, *Si creguéssim en els pitagòrics* posa en dubte la concepció marxista d'una història lineal, segons la qual el progrés de la humanitat cap a una societat millor sense classes és lògica i inevitable. Segons els pitagòrics la història no seria lineal sinó cíclica, de manera que estaríem condemnats a repetir una i una altra vegada fams, guerres i matances cada cert temps. Ja que la dictadura del proletariat pretenia ser capaç d'eradicar aquestes plagues, les afirmacions pitagòriques són en sí mateixes, herètiques¹⁶.

2.2 Anys de Guerra

Poques setmanes després de la invasió alemanya de la Unió Soviètica, Grossman es presenta voluntari per servir al front i acaba essent destinat com a corresponsal de guerra al diari de l'exèrcit roig *Krasnaya Zvezdá* (Estrella Roja). Des d'aquesta posició

¹⁴ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgs 88-89 i 189

¹⁵ Íbid, Pàgs. 190-191

¹⁶ Ellis, F. *Vasily Grossman: The Genesis and Evolution of a Russian Heretic*. Oxford, Berg Publishers, 1994. Pàgs. 101-114

d'observador cobrirà totes les grans batalles del front oriental des de Briansk fins a Berlin, i escriurà nombrosos articles molt apreciats per les tropes. No obstant això, durant els primers mesos de guerra quasi no en veu publicat cap. Segurament això era degut a què en un temps de derrotes i contínues retirades Grossman era incapaç de no escriure sobre allò que estava veient; era incapaç de produir el periodisme propagandístic que s'esperava d'ell¹⁷.

Malgrat tot, Grossman aconsegueix donar-li la volta a la situació, escrivint una novel·la titulada *El Poble és Immortal*, que serà publicada el 1942. La història transcorre durant els primers mesos d'invasió alemanya, en el si d'un regiment de fusellers soviètic comandat per l'enèrgic coronel Babadyanan. L'avenç alemany desborda el front soviètic, provocant la retirada de tot el 50è Exèrcit. El regiment de Babadyanian és deixat enrere per cobrir la rereguarda, resistint heroicament fins a quedar-se sense municions. El coronel protagonista cau en combat, mentre que els supervivents aconsegueixen escapolir-se a través de les tropes alemanyes fins arribar a les línies soviètiques¹⁸. En el text Grossman transmet la ide que malgrat l'aclaparadora superioritat militar alemanya, la victòria soviètica a llarg termini és inevitable degut a la superioritat moral de la seva gent. El regiment de fusellers és un exemple de la capacitat de sacrifici del poble soviètic que, segons ell, acabarà marcant la diferència¹⁹. Com veiem, en aquell moment, quan la Unió Soviètica estava lluitant per la seva supervivència, les idees de Grossman estaven molt a prop de la línia oficial del partit²⁰. Tot i aquesta visió optimista, *El Poble és Immortal* no és indulgent respecte als errors de l'exèrcit roig; hi apareix la incompetència de determinats oficials mitjans i la falta de coordinació entre les diferents armes.

El Poble és Immortal va tenir una recepció entusiasta en un moment en què tant civils com militars estaven necessitats d'històries encoratjadores. A partir d'aquell moment Grossman i els seus escrits es van tornant cada cop més popular entre els *frontoviki*²¹.

Després dels mesos de permís que utilitzà per escriure la novel·la, Grossman va ser enviat de nou al front a la zona que estava essent el centre dels combats d'aquell any 1942: El front sud i Stalingrad. Des de la perillosa ribera occidental del Volga cobrirà quasi tota la batalla, escrivint nombrosos reportatges. Realitza entrevistes als soldats del front, però també al general Chuikov, cap del 40è Exèrcit, al general Rodímtsev, comandant de la 13ª Divisió de Fusellers de la Guàrdia, o a l'esquerp coronel Gúrtiev, comandant de la 308ª Divisió Siberiana. A l'article *La Batalla de Saligrad*, publicat el 20 d'octubre de 1942, narra la travessa del Volga i l'immediat contraatac dels guàrdies de Rodímtsev que en un moment crític de la batalla varen aconseguir establir el front a costa de nombroses pèrdues (varen sobreviure només 80 dels 10.000 efectius de la divisió). Un altre dels seus cèlebres articles sobre Stalingrad es titula *L'Eix de l'Atac*

¹⁷ Garrard J. i Garrard C. (2010) Op. cit. Pàg. 218

¹⁸ Grossman, V.: *Años de Guerra*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2009. Pàgs. 9-206

¹⁹ Ellis.(1994) Op. cit. Pàg. 41

²⁰ Beevor, A. (2006) Op. cit. Pàg. 93

²¹ *Frontoviki*: Mot rus que designa els soldats veterans amb experiència en combat. Literalment "del front".

Principal, on explica l'aferrissada resistència de la 308ª Divisió Siberiana que defensava la fàbrica Barricada, un punt clau atacat per tropes d'enginyers, blindats, artilleria pesada i aviació alemanys. Una de les frases d'aquest article, "Pocs d'ells van sobreviure, però compliren amb el seu deure", presideix el mausoleu als caiguts de la batalla que hi ha actualment a Mamayev Kurgan (sense cap referència a la seva autoria, per cert). Aquest darrer article rendeix un tribut encobert a alguns dels pàries de l'exèrcit roig, i és que bona part dels defensors de la fàbrica procedien dels batallons disciplinaris formats per delinqüents comuns, desafectes polítics i acusats de covardia²². És un dels articles més famosos de Grossman: va aparèixer a primera plana de *Krasnaya Zvezdá* i també va ser àmpliament publicat a *Pravda*.

A més dels articles que cobrien fets militars concrets, Grossman també dedica moltes línies a la descripció i caracterització de combatents individuals, penetrant en la seva intimitat i destacant-ne allò més característic. Són exemples d'aquest procedir els articles *A través dels ulls de Chéjov*, que narra la vida passada i quotidiana d'un dels millors francitiradors de la 308ª Divisió, i *L'Ànima d'un Home de l'Exèrcit Roig*. En els seus escrits de Stalingrad Grossman ressalta l'esperit de sacrifici que ja trobem a *El Poble és Immortal*, però també fa reflexions molt interessants sobre com les condicions extremes dels combats a la ciutat proporcionaven als combatents una sensació de llibertat mai experimentada fins aleshores sota el règim soviètic²³.

En els últims compassos de la batalla, quan la victòria soviètica ja era segura, Grossman és rellevat com a corresponsal per Konstantin Simonov, reporter preferit del règim. Això no li impedeix cobrir més tard la batalla de Kursk a la primavera de 1943, l'avenç soviètic per Ucraïna i l'Operació Bagration de 1944, així com l'ofensiva en terra alemanya i la batalla de Berlín. Va seguir publicant articles regularment i la seva popularitat entre les tropes no va minvar, però és durant aquestes ofensives quan comença a descobrir la Shoah²⁴ i a escriure sobre ella. El 1943, abans de que Berdichev fos alliberada, Grossman escriu *Ucraïna sense jueus*, un relat documental de l'assassinat per part dels alemanys de tots els jueus d'Ucraïna. A través de la investigació als llocs dels fets i entrevistes a supervivents arriba a la conclusió de que els alemanys executen els jueus pel sol fet de ser-ho, no com a represàlia ni per res relacionat en la guerra. Així ho expressa en el seu article, rebutjat per *Krasnaya Zvezdá*, però finalment publicat a *Einkeit*, l'òrgan de premsa del Comitè Antifeixista Jueu. Així doncs, a *Ucraïna sense jueus* explicita que "les víctimes havien de ser per damunt de tot identificades com a jueves, però que no s'oblidés després considerar-les com a persones individuals i membres de la humanitat"²⁵. El segueixen un relat curt, *El vell professor*, que reconstrueix els fets de l'afusellament de centenars de jueus en fosses d'una petita ciutat ucraïnesa i l'article *Ucraïna*, que descriu l'alliberament de Kíev i el descobriment de la

²² Walter Kerr, *The Secret of Stalingrad*, Doubleday, Nueva York 1978, p. 202. Citat per J. i C Garrard (2010) Op. cit

²³ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. cit. Pàgs 230-232

²⁴ Els conceptes "Shoah", "Holocaust" o "Genocidi" es creen un cop acabada la guerra. Malgrat que no sigui del tot històricament acurat, en aquest treball els utilitzaré per a una millor comprensió.

²⁵ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. cit. Pàg. 291

massacre de Babi Yar²⁶. Tan aviat com el 1943 Grossman comprèn la naturalesa dels assassinats: “És simple comptabilitat en qüestió de ferocitat, no odi instintiu²⁷”. Aquestes tres peces són per als Garrard els primers escrits del món que parlen d’allò que posteriorment es coneixeria com l’Holocaust²⁸. Altres autors, però, discrepen d’aquesta afirmació²⁹. En tot cas, sí que són els primers en d’explicitar l’etnicitat jueva de les víctimes, unes afirmacions que ja aleshores eren políticament incorrectes a la Unió Soviètica. Com veurem més endavant, aquesta postura acabarà esdevenint fins i tot herètica³⁰.

Un dels seus articles més tristament cèlebres és *L’Infern de Treblinka*. El juliol de 1944 les tropes soviètiques van entrar als camps de Majdanek i Treblinka³¹ o al que quedava d’ells, ja que aquest últim va ser demolit per les SS just abans de marxar. Era la primera vegada que s’alliberava un camp d’extermini, i Grossman en va ser el primer testimoni periodístic. Els soldats soviètics havien localitzat una quarantena de supervivents amagats en un bosc proper, i Grossman es va afanyar a entrevistar-los a ells i als camperols de la zona per reconstruir els fets. L’article és una reconstrucció força aproximada del funcionament del camp, sense escatimar detalls macabres. Descriu i narra el procés d’arribada al camp i execució de les víctimes, la combinació d’engany i brutalitat per fer-los entrar a les cambres de gas i la seva posterior incineració. També descriu els guàrdies alemanys de les SS i el centenar d’auxiliars ucraïnesos i intenta entendre com han estat capaços de dur a terme aquella atrocitat. A través del recompte de trens Grossman calcula 3.000.000 de víctimes, però els estudis posteriors parlen d’entre 750.000 i 880.000³².

L’Infern de Treblinka no és un escrit fred i indiferent; Grossman es posiciona, aquest cop sí, al costat de les víctimes i qualifica els botxins de “traïdors a la humanitat³³”, però sense demonitzar el poble alemany sencer com feia el seu col·lega Ilya Ehreburg. Grossman comprèn que l’aberració no és que existeixin sàdics com els guàrdies de Treblinka, sinó el fet de que existeixi un estat que fomenta i aprofita aquestes monstrositats³⁴. L’escriptor es sent moralment desbordat per la magnitud i la naturalesa de la massacre i es sent obligat a explicar-ho al món. De la mateixa manera,

²⁶ Czerny, B.: “Babij Yar. La mémoire et l’histoire”, a *Révue d’Histoire de la Shoah*, 181 (julliet-décembre 2004). Pàgs. 61-75

²⁷ Grossman, V. (2009) Op. Cit. Pàg. 225

²⁸ Garrard, J. i Garrard C. (2010). Op. cit. Pàg. 234

²⁹ Maxim Shraye considera Ilya Selvinski el primer a escriure sobre l’holocaust, ja que va descriure la massacre de 7000 jueus a un poble de Crimea el gener de 1942. Shraye, M. D.: “Bearing Witness. The War, the Shoah and the Legacy of Vasily Grossman”, a *Jewish Quarterly* 58.1 (2011). Pàg. 9

³⁰ Ferreti, M.: “La Shoah e il Gulag nella memoria russa”, a *New York, Studien Verlag* (2011, en premsa)

³¹ Aquests eren els camps principals de l’Operació Reinhardt, la primera fase d’aplicació de la Solució Final. En el cas de Treblinka es tracta del primer camp específicament construït per l’execució d’éssers humans. Majdanek en canvi és un camp mixte que malgrat tenir una part dedicada a l’extermini també allotja reclusos permanents per fer-los treballar com esclaus.

³² La font que he utilitzat per obtenir el nombre de víctimes de Treblinka és el llibre de Beevor (Beevor, A. (2006). Op. Cit. Pàg. 352). No obstant això, l’estudi més acurat sobre el tema és de Raul Hilberg, qui aporta la xifra de 800.000 morts. Hilberg, P.: *La Destrucción de los Judíos Europeos*. Madrid, Akal, 2005 (1ª ed. 1966)

³³ Grossman, V. (2009). Op. Cit. Pàg. 534

³⁴ Íbid, Pàg. 533

creu que la resta del món té el deure moral de llegir-ho: “El deure de l’escriptor és el d’explicar l’espantosa veritat, i el deure ciutadà del lector és conèixer-la. Tot aquell que gira el cap, que tanca els ulls i passa de llarg ofèn la memòria dels caiguts”³⁵. Malgrat la seva aparença literària l’escrit és un document força complet i fiable, i per aquest motiu serà utilitzat com a prova inculpatòria durant els judicis de Nuremberg.

Com hem vist abans, l’any 1943 Grossman comença a col·laborar activament amb el Comitè Antifeixista Jueu. El Comitè era una concessió de Stalin als jueus soviètics feta durant els primers compassos de la invasió alemanya, quan la situació militar era més desesperada³⁶. El seu objectiu era guanyar-se la simpatia dels jueus d’arreu del món, i especialment els d’Estats Units, per a la causa soviètica, i recaptar així fons i suport polític. El 1944 es crea la Comissió Literària, l’objectiu de la qual era recollir informes dels testimonis oculars i dels supervivents de l’Holocaust perpetrat en terra soviètica per processar-los i publicar-los en un llibre que seria titulat *El Llibre Negre*. Malgrat l’objectiu de propaganda exterior del règim, Grossman pretenia abans de res honorar la memòria de les víctimes i explicar al lector soviètic la realitat de l’Holocaust per tal de combatre l’antisemitisme latent de la societat russa. Tant ell com el també periodista Ilya Ehreburg recullen centenars d’entrevistes a supervivents i testimonis, rebent material recollit per altres periodistes afins. El material acumulat era vast i sovint incòmode; el fet d’un genocidi exclusivament contra els jueus ja de per sí contradeia la consigna oficial de “no separeu els morts”, però la documentació de l’extensa col·laboració de ciutadans soviètics en les matances (sobretot ucraïnesos i bàltics) era ja inacceptable.

Des del començament van sorgir les primeres divergències entre els dos grans promotors del *Llibre Negre*. Ehreburg defensava la reproducció literal de les entrevistes i els documents originals. Aquest pot semblar un enfocament certament objectiu, però en opinió de Grossman deixava sense veu tots aquells centenars de milers que havien mort i no podien aportar el seu testimoni. Proposava en canvi una reelaboració literària dels manuscrits per donar-los més força³⁷.

Al prefaci del *Llibre Negre* Grossman deixa clar els objectius del document. En primer lloc volia remarcar la determinació racional amb què s’havien dut a terme les massacres col·lectives. En segon lloc, mostrar que també els jueus s’havien comportat amb especial valentia i que havien sigut protagonistes d’episodis heroics. L’últim objectiu era el de constituir una reserva documental per ser utilitzada en els processos judicials contra els criminals de guerra nazis. De fet, se’n va arribar a entregar un exemplar al fiscal soviètic durant els judicis de Nuremberg³⁸.

³⁵ Íbid, Pàg. 549

³⁶ “la locomotora soviètica arrossegava voluntàriament el vagó del CAJ fent-lo girar en el buit, fins que arribés el moment oportú per desviar-lo cap a una via morta i desfer-se oportunament dels seus passatgers”. Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg. 285

³⁷ Salomoni, A.: *La Unión Soviética y la Shoah: Genocidio, Resistencia, Silenciamiento*. València, Universitat de València, 2007. Pàgina. 195.

³⁸ Íbid, Pàgina 202.

La història de la publicació del *Llibre Negre* és tortuosa. A finals de 1944 i principis de 1945 el document estava ja quasi preparat per a la impremta. En aquell moment el Comitè, sense consultar ningú de la Comissió Literària, envia una còpia del manuscrit a Estats Units. Aquest fet suposarà que durant molts anys hi hagi dues versions del *Llibre Negre*, força diferents l'una de l'altra. Això provoca un petit escàndol, i arran d'aquest Ehrenburg s'acaba desdint totalment del projecte. Acabada la guerra, Grossman ocuparà la direcció de la Comissió Literària i assumeix com a objectiu la publicació del *Llibre Negre* a qualsevol preu. Aquest preu, però, resulta ser desdibuixar i manipular molts dels testimonis per encaixar en els requisits dels editors iensors soviètics. Bàsicament això suposava eliminar la paraula “jueus” al parlar de les víctimes, designant-les amb el genèric “pacífics ciutadans soviètics”. També va caldre reduir al mínim les mencions del col·laboracionisme de ciutadans soviètics, als que es designà simplement com “policies”³⁹. A pesar de tots aquests esforços, el *Llibre Negre* va caure víctima de la repressió estalinista de post-guerra i de la dura campanya “anti-cosmopolita”. Els obstacles per a la seva publicació, que inicialment semblaven només burocràtics, es tornaren en poc temps polítics i insalvables. El 1948 l'NKVD assassinà el secretari del Comitè Antifeixista Jueu Solomon Mijoels i aquell mateix any es decretà la dissolució del Comitè. Més tard molts dels seus líders varen ser arrestats i executats⁴⁰. *El Llibre Negre* mai va arribar a ser publicat íntegrament a la Unió Soviètica.

2.3 Postguerra

Al mateix temps que treballava amb el Comitè, Grossman estava escrivint una novel·la ja iniciada el 1943⁴¹ que inicialment titularia *Stalingrad*, però que més tard seria coneguda amb el nom de *Per una Causa Justa*. Aquesta és una obra èpica que es desenvolupa durant els primers compassos de la batalla de Stalingrad, entre l'inici de l'ofensiva alemanya d'estiu de 1942 i l'estabilització del front després dels cruentos combats dins la ciutat de l'octubre d'aquell mateix any. Es tracta d'una novel·la coral amb més de dos-cents protagonistes, amb escenaris canviants i no sempre directament relacionats entre ells. Hi apareixen personatges històrics com Stalin, Hitler i generals i mariscals soviètics reals com Chuikov, Yeremenko o Rodímtsev. Tanmateix, aquests no ocupen gaires pàgines de la història, que està més aviat protagonitzada per individus senzills: els integrants d'un batalló de milicians o d'un regiment de fusellers, els treballadors d'un kolkhoz, d'una mina o d'una central elèctrica o els ferits i el personal d'un hospital militar⁴². Un dels elements centrals de la narració és la família Shaposhnikov: la matriarca Alexandra Shaposhnikova, els seus quatre fills, les seves parelles i exparelles i els seus néts. Viktor Shtrum, marit de la filla més gran, és un científic jueu i un clar retrat del mateix Grossman, que li fa dir moltes de les seves pròpies reflexions i pensaments.

³⁹ Íbid. Pàgina 201.

⁴⁰ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgina 302.

⁴¹ Tot i que Grossman va començar a escriure els primers esbossos durant la guerra, el cos de la novel·la està escrit un cop acabada aquesta, i per això l'incloc en aquest sub-apartat.

⁴² Grossman, V.: *Por una Causa Justa*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2011. Pàgs 1081-1085

Un dels temes principals de *Per una Causa Justa* és el militar. Grossman descriu en detall el moviment de les diferents divisions i exèrcits durant l'apropament a Stalingrad, fent sovint reflexions sobre estratègia i tàctica. En aquest sentit es sol considerar com el primer intent seriós d'un autor soviètic d'examinar els diferents factors que van determinar la victòria⁴³. En aquest sentit reprèn un tema ja present a *El Poble és Immortal*. Les descripcions dels cruentíssims combats urbans són especialment vívides i emotives, ja que l'escriptor ens ha anat introduint en els capítols anteriors en el món interior de cadascun dels combatents: el seu passat, els seus pensaments quotidians, les seves il·lusions i les seves pors. Finalment lluiten, sofreixen i molts d'ells moren⁴⁴. També les conviccions de bona part dels protagonistes estan força d'acord amb el règim. L'obra traspua la mateixa fe en la victòria final a través de la força del poble i en la causa bolxevic que a *El Poble és Immortal*, però també introdueix un concepte nou i molt més elevat que s'anirà repetint en els escrits de Grossman: la pervivència d'allò que ell anomena la "humanitat" dels éssers humans⁴⁵.

Així doncs, aparentment *Per una Causa Justa* sembla per a alguns⁴⁶ una altra obra canònica i totalment afí al règim, però no és del tot així. Hi ha certs aspectes que la fan subtilment subversiva. En primer lloc, el fet de que un dels personatges principals sigui jueu (Viktor Shtrum) ja de per sí és agosarat en el clima antisemita de la URSS de postguerra. En segon lloc, el gran absent de l'obra, que apareix en molt comptades ocasions i quasi de passada, és el dictador Josif Stalin, una omisió que en els temps durs de la *zhdanovshchina*⁴⁷ es podia considerar insultant. Finalment, el mateix títol de *Per una Causa Justa* fa referència al discurs de Molotov adreçat al poble soviètic el primer dia de la invasió alemanya, que hauria d'haver fet Stalin. Això recorda la incòmoda realitat de què en aquelles primeres hores el líder soviètic havia estat agafat per sorpresa i no va estar a l'altura de les circumstàncies⁴⁸, cosa que també dona a entendre una escassa aportació en l'esforç bèl·lic. Aquests detalls i uns editors molt cautelosos⁴⁹ van fer que la novel·la, acabada el 1949, veiés retardada la seva publicació fins el 1952, no sense modificacions significatives per satisfer la censura⁵⁰. Això implica que Grossman eludeixi les mencions al Gran Terror i la descripció negativa d'Abarchuk, comunista escandalosament fanàtic que abandona la seva dona

⁴³ Ellis F. (1994). Op. Cit. Pàgina 71

⁴⁴ The War in For a Just Cause [www.facultyofuselesknowledge.wordpress.com]. 10/11/2011 (consultat el 20/3/2016). Disponible a: <https://facultyofuselesknowledge.wordpress.com/2011/11/10/the-war-in-for-a-just-cause/>

⁴⁵ Per al concepte de Humanitat o Bondat de Grossman vegeu capítol 4.1 d'aquest mateix treball.

⁴⁶ Markish, S.: *Le Cas Grossman*. Lausanne, L'Âge d'Homme, 1983. Pàg. 89

⁴⁷ Doctrina cultural impulsada entre 1946 i 1953 pel secretari del comitè central del PCUS Andrei Zhdanov. A la pràctica suposa un control estricte de tota producció artística. Els artistes que no produïen obres d'acord amb el règim eren apartats de la vida cultural i sovint arrestats.

⁴⁸ Ellis F. (1994). Op. Cit. Pàgs. 8 i 24

⁴⁹ Sobre el sistema editorial soviètic: "es sacrificava tot, tant la veritat com la visió de la realitat de l'autor amb la finalitat de publicar alguna cosa". Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgina 316

⁵⁰ Les traves burocràtiques (i en el fons ideològiques) són tan exasperants per a l'autor que acaba escrivint un *Diari dels Progressos d'un Manuscrit* sobre les interminables gestions per publicar-lo. Grossman arriba a l'extrem d'enviar una carta directament a Stalin per demanar l'agilització dels tràmits.

embarassada per considerar-la massa burgesa⁵¹. També se li demana que faci de Shtrum un rus en comptes d'un jueu. En aquest cas des d'un punt de vista estrictament artístic podia cedir, però des d'un punt de vista personal li resultava impossible. Es tractava d'una qüestió de memòria i respecte envers la seva mare jueva i totes les altres víctimes de l'holocaust⁵².

Quan finalment és publicada, *Per una Causa Justa* té una primera recepció d'entusiasme espontani entre els lectors i la crítica. La novel·la agrada molt als veterans del front i fins i tot es proposa com a candidata per guanyar el Premi Stalin, però la situació donarà un gir radical poc temps després. En una maniobra típica dels temps estalinistes, Grossman i la seva novel·la són durament criticades en diversos articles al diari *Pravda*, donant així a entendre a la comunitat literària el posicionament de les altes esferes del partit. Això obrí la porta a una onada generalitzada d'atacs a l'obra, que sovint feien més referència a la condició de jueu del seu autor que al seu contingut o estil⁵³.

Ja hem vist com *Per una Causa Justa* té un cert caràcter subversiu, però no es tracta en absolut d'una crítica als fonaments del sistema soviètic en sí. Shtrum únicament és políticament incorrecte pel fet de ser jueu i d'assenyalar el cruel destí que està sofrint el seu poble; no pels continguts dels seus pensaments. I per la resta, si bé hi ha una certa crítica implícita a l'estalinisme, l'agosarament ideològic no va més enllà. És per aquest motiu pel qual, a la mort del dictador, l'obra és "rehabilitada" i segueix publicant-se sense gaires problemes.

Amb la mort de Stalin comença la maduresa literària de Grossman. Ara que percep que ja no està en perill de mort deixa d'escriure per compromís i ja només mostra allò que considera la seva veritat⁵⁴. Durant els primers temps del Desgel escriu els relats *Tiergarten* i *Abel*, aquest últim sobre el llançament de la primera bomba atòmica sobre Hiroshima. També escriu un assaig, *La Madonna Sixtina*, sobre la contemplació d'aquesta pintura de Rafael, així com altres narracions.

El 1955 comença a escriure la que serà la seva millor obra, *Vida i Destí*. Es tracta d'una segona part de *Per una Causa Justa*, i en aquest sentit tornem a trobar la majoria dels personatges que hi apareixen on els havíem deixat: enmig de la batalla de Stalingrad. L'espai narratiu comença a principis de la tardor de 1942, narra els combats dins la ciutat i l'ofensiva soviètica que encercla el 6è Exèrcit alemany i acaba amb la victòria i el retorn dels civils a la ciutat. Així doncs, *Vida i Destí* és l'evolució narrativa i cronològica, però com veurem també filosòfica i ideològica de *Per una Causa Justa*⁵⁵.

⁵¹ Two Versions of For a Just Cause [www.facultyofuselesknowledge.wordpress.com]. 10/11/2011 (consultat el 20/3/2016). Disponible a:

<https://facultyofuselesknowledge.wordpress.com/2011/11/22/two-versions-of-for-a-just-cause/>

⁵² Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgina 318

⁵³ Íbid, Pàgs. 320-321

⁵⁴ Grossman V., Todorov T. y Etkind E.: *Sobre Vida y destino*. Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2008.

Pàg.10

⁵⁵ Ellis F.(1994) Op. Cit, Pàg. 12

La història continua als escenaris que ja coneixem del front de Stalingrad i de la intimitat dels membres de la família Shaposhnikov, però n'apareixen molts altres de nous: en primer lloc es mostra la vida a un *Lager*⁵⁶, amb els presoners de guerra russos i d'altres nacionalitats allí reclosos. També es dediquen moltes pàgines a la vida i els pensaments dins del *Gulag* d'Abarchuk (ex-marit d'una de les germanes Shaposhnikov) que, com tants altres bolxevics de la vella guàrdia va ser arrestat durant el Gran Terror. Tot just sortir del front, el bolxevic exemplar que trobem a *Per una Causa Justa*, el Comissari Krímov, és detingut per l'NKVD, engarjolat a la *Lubianka*⁵⁷, interrogat i torturat. Viktor Shtrum fa un importantíssim descobriment científic, però serà condemnat pel règim per contradir l'ortodòxia marxista-leninista. El mateix Shtrum serà testimoni de l'antisemitisme institucional a Unió Soviètica, però també de l'Holocaust, quan descobreix la mort de la seva mare a mans d'un *Einsatzgruppen*, exactament igual com havia passat amb la mare de Grossman. L'holocaust també apareix vívidament retratat quan les tropes alemanyes capturen la metgessa jueva Sofia Levinton i l'envien al camp d'extermini d'Auschwitz, on mor en una cambra de gas⁵⁸.

La novel·la segueix essent coral i dispersa; els escenaris es van alternant en quasi cada capítol i sovint s'inclouen capítols sencers on Grossman es dedica únicament a reflexionar. Els temes són molt més variats que a les obres anteriors. Per descomptat encara hi apareix el tema militar, però n'hi ha de molt més importants i molt més subversius. Un dels principals que emana de tot el llibre és l'especularitat entre l'Alemanya nazi i la Unió Soviètica estalinista. A través de l'aparició d'ambdós camps de concentració es posa en evidència aquest fet, que precisament l'oficial alemany Liss suggereix al bolxevic Mostovskoi durant un interrogatori al *Lager*⁵⁹. L'antisemitisme a ambdós costats del front també reforça aquesta idea de què els dos règims no són més que un reflex l'un de l'altre⁶⁰.

Coneixent la perillositat de la seva obra, Grossman entrega el manuscrit de *Vida i Destí* a l'editor de la revista *Znamia* Vladimir Kozenikov, un editor estretament lligat a la jerarquia del PCUS, per a la seva publicació a finals de 1960. Pot semblar un acte ingenu, però els diferents estudis no creuen que sigui ben bé així⁶¹. Eren els anys del Desgel, i amb el discurs de Krushev al XXè congrés del PCUS semblava que hi hauria una relaxació de la censura i un augment de les llibertats. Grossman tenia l'esperança que l'ara primer secretari del partit recordés els temps en què havia servit com ell al

⁵⁶ Camp de concentració alemany. No confondre amb els camps d'extermini. A diferència d'aquests els *Lager* allotjaven presoners de guerra, dissidents polítics i criminals comuns amb la finalitat de fer-los treballar en condicions d'esclavitud.

⁵⁷ La *Lubianka* era el principal centre de detenció i tortura de la *Cheka*, l'OGPU, l'NKVD i finalment el KGB.

⁵⁸ Grossman, V.: *Vida y Destino*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2007. Pàgs. 703-707

⁵⁹ *Ibid*, Pàgs. 496-512

⁶⁰ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg. 331

⁶¹ Per afirmar això els Garrard i Frank Ellis es basen sobretot en les memòries sobre Grossman que va escriure el seu amic íntim i poeta Semion Lipkin, la més important de les quals és *Zhizn i subda Vasilya Grossmana*, publicada a Moscou el 1990 per Esencial. Desgraciadament només són disponibles en rus.

front de Stalingrad⁶² en qualitat de Comissari. També el fet d'elegir una revista amb forts lligams amb el règim soviètic com *Znamia* és interpretat com un intent per agilitzar els tràmits de la publicació. En tot cas, no hi ha dubte que es tracta d'una aposta d'alt risc. Grossman sabia que les possibilitats de publicar *Vida i Destí* eren poques, però ell no escrivia per guardar al calaix o publicar en *tamizdat*⁶³. Escrivia per al poble soviètic sobre les realitats d'aquest mateix poble, i considerava un deure personal de memòria envers els morts de tots els horrors que havia presenciat, i envers la seva mare en particular, publicar aquesta obra en concret.

Com era previsible, l'editor de la revista es va espantar pel contingut del manuscrit i va informar immediatament al KGB. La reacció dels serveis secrets no es fa esperar, i el febrer de 1961 es presenten a l'apartament de Grossman amb l'ordre d'arrestar la novel·la. Els agents confisquen el manuscrit i les còpies que troben, però també el paper carbó i fins i tot les cintes mecanogràfiques⁶⁴. És el primer cop en la història de la Unió Soviètica en què s'arresta una novel·la pel seu contingut però es deixa impune el seu escriptor. Presumiblement les autoritats soviètiques havien après del cas Pasternak, en què el seu arrest havia aixecat una onada d'indignació a l'estranger i l'havia convertit en un màrtir. Amb mètodes més subtils com aquest s'aconseguia imposar la censura i evitar la difusió d'idees subversives sense haver de provocar un escàndol⁶⁵.

Malgrat tot, Grossman no es retracta en absolut del què s'hi diu al seu llibre, i no hi renuncia. Escriu una carta de protesta adreçada personalment a Krushev:

“Vaig escriure allò que considerava, i segueixo considerant, que és la veritat. Vaig escriure només el resultat de les meves reflexions, dels meus pensaments, dels meus sofriments. [...] Continuo pensant que vaig escriure la veritat, que la vaig escriure motivat per l'amor i la compassió cap als homes, per la meua fe en ells. Li demano llibertat per al meu llibre.”⁶⁶

Com a resposta a la seva carta se'l convoca a una reunió amb Mijail Suslov, segon secretari general del PCUS i considerat un dels “guardians de la ideologia”. Grossman recordarà quasi literalment tot el contingut de l'entrevista, i l'escriurà en arribar a casa. A la reunió no se l'amenaça amb enviar-lo al gulag, se'l tracta més aviat amb un to paternalista. Suslov en cap moment nega la veracitat d'allò que hi ha escrit a *Vida i Destí*, però com a defensor exemplar del realisme socialista afirma que “la sinceritat no

⁶² Les esperances de Grossman en aquest sentit eren vanes. Durant la batalla, el Comissari Krushev, responsable de tot el front va esperar infructuosament ser entrevistat pel famós periodista Grossman, i s'especula si li podria guardar rencor per aquest motiu. A més, el personatge de *Vida i Destí* de l'ambiciós comissari Guetmanov està clarament inspirat en el mateix Krushev, cosa que no degué contribuir gens a guanyar-li la simpatia del primer secretari.

⁶³ *Tamizdat* (del rus *Tam* que significa “allà” i la contracció *izdat* que fa referència a “editorial”) és un vocable que designa les publicacions a l'estranger d'obres censurades a la Unió Soviètica i a altres estats socialistes.

⁶⁴ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgs. 361-362

⁶⁵ Íbid. Pàg. 363

⁶⁶ Grossman V., Todorov T. i Etkind E.: *Sobre Vida y destino*. Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2008. Pàg.

és l'únic requisit per a la creació d'una obra literària en els nostres dies⁶⁷”. En definitiva, el seu discurs es centra en la inconveniència de publicar allò que pugui perjudicar el poble (llegeixi's l'estat) soviètic. També fa certes afirmacions que donen una idea de la perillositat del llibre del què estem parlant per al règim soviètic: “per què hauríem d'afegir el seu llibre a les bombes atòmiques que els nostres enemics es preparen per llençar-nos?⁶⁸”. Finalment, Suslov conclou que *Vida i Destí* no es podria publicar a la Unió Soviètica fins com a mínim 250 anys més tard. Després d'aquesta entrevista Grossman perdre definitivament l'esperança de veure impresa la que considerava la seva millor obra.

Grossman havia decidit intentar publicar sabent l'alt risc que això suposava, però no sense abans prendre precaucions. Mesos abans havia entregat còpies del manuscrit de *Vida i Destí* a dos amics íntims de plena confiança. La primera la confià a Liolia Dominikina, una amiga dels temps de la universitat que no era escriptora ni tenia cap relació amb el món literari de Moscou. El segon custodi, i el que es pot considerar el seu salvador, va ser el poeta i amic íntim Semion Lipkin⁶⁹. Després de la mort de Grossman Lipkin presidí una comissió literària amb la finalitat de publicar les seves obres, amb gens d'èxit. L'any 1974 es posà en contacte amb l'escriptor Vladimir Voionovich i el físic nuclear Andrei Sajarov per treure *Vida i Destí* a l'estranger. Sajarov aportà d'amagat l'equipament per microfilm el document, i un cop acabat el procés va ser entregat a un amic de confiança que el portà a occident⁷⁰. Hagueren de passar sis anys perquè la novel·la fos finalment publicada. Per iniciativa de Simon Markish⁷¹ la petita editorial suïssa l'Âge d'Homme publicà finalment *Vida i Destí* el 1980, causant un bon impacte a Alemanya i a França⁷².

Vuit anys més tard va succeir quelcom d'imprevist amb l'arribada de la *Perestroika* de Gorvachov. Aprofitant l'avinentesa la revista *Oktyabr* va publicar per primer cop *Vida i Destí* a la Unió Soviètica. Malgrat haver sigut suprimit el capítol que fa referència als diferents nivells d'antisemitisme, la novel·la tingué un enorme impacte a la societat soviètica, més potent que qualsevol obra d'un altre escriptor rus. Desperta primer una ferotge onada d'indignació dels sectors més conservadors, però també es reconeixia la seva vàlua. Fiodor Birlatski, una de les grans eminències de les lletres soviètiques va escriure que els precursors més importants dels canvis que estaven tenint lloc a l'URSS de principis dels noranta eren “la denúncia de Kruschov dels crims de Stalin al XX

⁶⁷ Íbid, Pàg. 73

⁶⁸ Íbid, Pàg. 76

⁶⁹ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit Pàgs 433-434

⁷⁰ Íbid, Pàgs 437-438

⁷¹ L'historiador cultural i literari Simon Markish (1931–2003) era fill del poeta i membre del Comitè Antifeixista Jueu Perets Markish, assassinat a la Unió Soviètica durant la campanya anti-cosmopolita. S'exilià a Ginebra on exercí de professor universitari. Admirador de Grossman, a Suïssa jugà un gran paper en la primera publicació de *Vida i Destí*, i també escrigué un llibre pioner en l'estudi de l'escriptor com a jueu (*Le Cas Grossman*. Lausanne, l'Âge d'Homme, 1983)

⁷² Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg. 441

Congrés del PCUS, *Un dia de la vida d'Ivan Denisovich* de Solzhenitsin i *Vida i Destí* de Vasili Grossman.⁷³

Només es pot especular sobre l'impacte que *Vida i Destí* podria haver tingut sobre la societat soviètica en el cas d'haver sigut publicada l'any 1961, però de ben segur que hauria sigut quelcom d'explosiu. Hauria revolucionat les idees que els lectors soviètics tenien sobre la guerra, sobre l'estalinisme i sobre l'Holocaust, per no parlar de la idea de l'estat soviètic en ell mateix⁷⁴.

Quan els agents del KGB van irrompre al pis de Grossman per endur-se *Vida i Destí* van passar per alt el manuscrit incomplet⁷⁵ d'una altra novel·la fins i tot més crítica amb el règim soviètic que l'anterior. Es tractava de *Tot Flueix*, que comença a escriure el 1955 i segueix escrivint i retocant fins a la seva mort. El seu títol fa referència a la màxima del filòsof grec Heràclit i enllaça amb el discurs d'història cíclica que ja trobem a *Si creguéssim en els pitagòrics* i, de forma més subtil, a *Vida i Destí*.

Tot Flueix narra la història d'Ivan Grigorievich, un *zek*⁷⁶ que després de passar més de trenta anys al gulag és alliberat arran de la mort de Stalin. Grigorievich visita els seus familiars i coneguts sense gaire bons resultats, ja que la seva presència els resulta molt incòmoda. Acaba instal·lant-se pel seu compte a una ciutat de províncies, on treballa en un taller per a lisiats. Allí s'allotja en un pis compartit amb una vídua anomenada Anna Sergueyevna i el seu fill. Ella havia participat activament en les col·lectivitzacions forçades a Ucraïna de mitjans dels anys trenta, cosa que explica a Ivan Grigorievich sentint-se culpable. Després d'una breu història d'amor entre tots dos, Anna mor de càncer i Ivan Grigorievich torna a la seva vila natal.⁷⁷

Es tracta d'una novel·la molt més curta que *Vida i Destí*, però manté la mateixa tendència d'intercalar capítols narratius amb altres d'assaig o reflexió. Aquests últims són proporcionalment més nombrosos a *Tot Flueix* i ideològicament molt més agressius i punyents. Un d'ells, molt significatiu, planteja la qüestió de la culpabilitat i la responsabilitat en un règim totalitari a través del retrat i judici fictici de quatre "judes", delators tots ells. Encaixa molt bé amb el discurs narratiu, ja que Ivan Grigorievich només amb la seva presència ja fa recordar a tots aquells que visita la seva complicitat en la repressió a través de delacions, cartes col·lectives o simplement amb el seu silenci i passivitat⁷⁸.

⁷³ Citat per Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg 443

⁷⁴ Ellis F.(1994) Op. Cit, Pàg. 13

⁷⁵ Després de l'arrest de *Vida i Destí*, Grossman hagué d'extremar la cautela per evitar la vigilància del KGB. Va haver de continuar escrivint *Tot Flueix* prescindint de la màquina d'escriure, donant lloc a un collage de parts mecanografiades i manuscrites on s'hi poden diferenciar els "estrats" de les modificacions i canvis que va fent l'autor. Per informació detallada sobre el peculiar manuscrit de *Tot Flueix* vegeu Garrard, J.: "The original manuscript of Forever Flowing: Grossman's autopsy of the new soviet man", a *Slavic and East European Journal* 38, 2 (1994). Pàgs. 271-289

⁷⁶ Presoner d'un camp de treballs forçats soviètic.

⁷⁷ Grossman V.: *Todo Fluye*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2010

⁷⁸ Íbid, Pàgs. 83-101

Un altre dels capítols rellevants és el repàs que fa a la història recent de la URSS, als seus principis fundacionals i en especial a la figura de Lenin. Argumenta que no ha sigut Stalin el culpable de la corrupció d'un bon sistema, sinó només el continuador i perfeccionador de l'estat totalitari i repressiu que ja hauria bastit Lenin. Acusa a aquest últim d'aprofitar-se de la tendència del poble rus a la servitud⁷⁹, i afirma que l'estat soviètic tenia el pecat original d'estar fundat sobre la base de la privació de la llibertat individual⁸⁰.

Un altre dels aspectes realment destacable de l'última novel·la de Grossman és la detallada i vívida descripció que fa de la Gran Fam d'Ucraïna a mitjans dels anys trenta, tant a través de la veu d'Anna Sergueyevna com en digressions separades de la narració. Molt probablement Grossman va presenciar personalment els efectes de les col·lectivitzacions forçades quan era jove, però no és fins aquest escrit que s'atreveix a escriure-ho⁸¹. Cal destacar que l'historiador Robert Conquest utilitza l'obra de Grossman com a font al seu llibre *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the Terror-Famine* (Nova York, 1986).

Evidentment en escriure tot això Grossman era conscient de què no seria publicat a la Unió Soviètica mentre ell visqués, així que escrivia per al futur. En els seus últims mesos de vida confià a alguns dels seus amics íntims còpies del manuscrit i a Yekaterina Zabolotskaya l'original. També els va transmetre el seu desig, aquest cop sí, de què fos publicat a l'estranger⁸². Així va ser quan el 1970 l'editor Posev va publicar per primer cop *Tot Flueix* a Frankfurt del Main, a Alemanya Occidental. Aquesta versió de la novel·la no estava basada en el manuscrit original custodiat per Zabolotskaya, i encara és un misteri com va arribar fins a occident⁸³. Aquesta publicació va enfurismar les altes esferes soviètiques, que van detenir les reedicions de les poques obres de Grossman que encara es publicaven a la URSS i el condemnaren a una *damnatio memoriae* total. No va ser fins el 1989 que la revista *Oktyabr*, la mateixa que un any abans havia publicat *Vida i Destí* publicà per fi *Tot Flueix* a la Unió Soviètica. La publicació provocà encara més nerviosisme entre el públic que *Vida i Destí*, ja que atacava el marxisme i el mateix Lenin, que fins aleshores seguia essent un personatge heroic i sobre tot intocable⁸⁴.

Dos anys abans de la seva mort, Grossman va escriure un llibre que se sol considerar el seu testament emocional. Es tracta de *Pau a vosaltres!*, un recull de les seves vivències i reflexions durant una estada de quatre mesos a Armènia. L'estil és molt diferent de les seves altres obres. Escrit en primera persona, resulta distès, irònic i humorístic, sovint fent broma sobre ell mateix. Sembla talment com si l'autor estigués reflexionant en veu alta. Després dels angoixants anys de lluites amb editors i polítics de Moscou, Grossman és feliç en un petit poble armeni: “Què més necessito? Pel carrer la gent em

⁷⁹ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg. 401

⁸⁰ Grossman, V.(2010) Op. Cit. Pàgs 239-254

⁸¹ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàgs 142-143

⁸² Íbid, Pàg. 408

⁸³ Íbid, Pàgs 430-431

⁸⁴ Íbid, Pàg. 443

saluda amb un somriure: *Barev dzez!*⁸⁵ La gent comparteix les seves històries amb mi; m'expliquen les seves vides, les seves tristeses. [...] Sóc acceptat; sóc un d'ells"⁸⁶. Tot plegat el fa reafirmar en la seva fe en la bondat de l'home, però l'orgull nacional armeni el fa reflexionar sobre l'estupidesa de qualsevol nacionalisme xovinista⁸⁷. Per això conclou que tant els jueus com els russos han de renunciar a la seva volguda identitat de poble elegit⁸⁸. També continua la seva anàlisi de la història recent soviètica, però aquest cop de manera més informal.

A *Pau a vosaltres* Grossman fa un autoexamen, diferenciant tres "jo": el Grossman escriptor famós, el Grossman malalt enfrontat a les seves necessitats físiques i el Grossman a Armènia, on ha viatjat per a treballar en la traducció d'una novel·la armènia sense saber armeni. I, al mateix temps, ell mateix se'n riu de tots tres⁸⁹. En aquesta línia escriu una de les escenes més notables de tota la seva producció literària: descriu les seves sensacions i pensaments en un moment d'una nit en què se sent morir, d'una forma molt similar a l'experiència de quasi mort de moltes altres persones. No sentint-se encara preparat per deixar el seu cos, Grossman desperta, havent acceptat finalment el seu propi "jo" com sempre contradictori, fins i tot malvat i ridícul a vegades⁹⁰.

El final del llibre és notable, i té el to d'un comiat de l'escriptor amb tots els seus lectors, com si fos conscient del poc temps de vida que li quedava:

"Que puguin les muntanyes d'Armènia tornar-se esquelets i la humanitat viure per sempre. Accepteu aquests pensaments d'un traductor de l'armeni que no coneix l'armeni.

No hi ha dubte que he escrit moltes coses descabellades i moltes coses que no vénen al cas. Però tot allò que he escrit, sigui descabellat o no, ho he escrit amb el cor ple d'amor.

Barev dzez!, com diuen a Armènia. Pau a vosaltres, sigueu armenis o no.⁹¹"

Pau a Vosaltres va ser publicat per *Novy Mir* vuit mesos després de la mort de Grossman, però amb la censura de capítols sencers⁹². Per veure'l publicat íntegrament caldrà esperar a 1988, quan veurà la llum mitjançant la revista *Znamia*.

⁸⁵ Expressió de salutació armènia que literalment significa "pau a vosaltres". El títol original del llibre (*Dovro Vam!*) és una traducció literal al rus d'aquesta expressió. Extret del pròleg de Robert Chandler a Grossman, V. *An Armenian Sketchbook*. London, Maclehouse Press, 2013. Pàg. 19

⁸⁶ Grossman, V. *An Armenian Sketchbook*. London, Maclehouse Press, 2013. Pàgs. 90-91

⁸⁷ Grossman, V. (2013) Op. Cit. Pàgs. 38-45

⁸⁸ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg. 396

⁸⁹ Íbid, Pàg. 388

⁹⁰ Íbid, Pàg. 394

⁹¹ Grossman, V (2013). Op. Cit. Pàg. 194

⁹² Per més informació sobre els capítols censurats vegeu el pròleg de Robert Chandler a Grossman, V. (2013) Op. Cit. Pàg. 18

3. ORIGEN, EVOLUCIÓ I NATURALSA DE LA DISSIDÈNCIA

3.1 El debat sobre l'origen del canvi

Un dels pocs debats historiogràfics destacats al voltant de la figura de Grossman va ser aclarir el punt en què deixà de ser un fidel escriptor del règim i passà a escriure obres que rebutgen de ple tot l'experiment soviètic. Es tracta, en paraules d'Ellis, d'aclarir l'origen de l'heretgia⁹³.

Els primers estudis⁹⁴ fets a la Unió Soviètica pretenen que el canvi en Grossman va ser una ruptura brusca. Consideren que tots els escrits de Grossman fins *Vida i Destí* (excepte *Si creguéssim en els pitagòrics*) són bons exponents de realisme socialista. Bocharov dóna molta importància a l'impacte que va tenir en Grossman el discurs de Krushev al XXè Congrés del PCUS (1956), sobretot pel que fa a la seva percepció de Stalin. Les opinions d'autors occidentals també van en aquesta línia, tot i que situen el punt de partida del canvi uns anys abans, considerant la Segona Guerra Mundial i l'Holocaust dins d'aquesta els punts d'inflexió en la mentalitat de Grossman: “la via que portava a l'enfrontament amb el poder soviètic s'obrí per a Grossman el 22 de juny de 1941”⁹⁵, el dia d'inici de la invasió alemanya. En aquest sentit la interpretació de *Per una Causa Justa* com a una obra ortodoxa i mediocre és una de les bases principals dels arguments d'aquests primers estudis, ja que posant en evidència el contrast entre aquesta i *Vida i Destí* pretenen demostrar la tesi d'un gir de 180° en el pensament de l'autor. Aquesta interpretació es basa en les ressenyes favorables de bona part de la crítica, ja que l'editor en cap de *Novyi mir* i Fadéev, secretari general de la Unió d'Escriptors, la consideren una obra mestra del realisme socialista. Markish sosté que la qualitat literària i el conformisme ideològic del model 1946-1952 són incompatibles. Segons ell, “és absurd pensar que a l'any 1952 algú s'atrevis a lloar un llibre que diferís una sola lletra del cànon ideològic i estètic d'aquells que ostenten el poder i, per tant, *Per una Causa Justa* és una novel·la soviètica completament ortodoxa”⁹⁶.

És possible que la versió a la que tingueren accés aquests estudiosos fos la primera edició publicada en temps de Stalin, bastant censurada i diluïda, com hem vist⁹⁷. No obstant això, l'anàlisi que en fan està més basat en la crítica que se li fa que en l'obra en sí. Com ja hem vist al capítol anterior, *Per una Causa Justa* encara no és una crítica directa al règim soviètic però, en paraules de Semion Lipkin “en el llenguatge, la música, l'art i en l'atenció que dóna als petits detalls de la vida, en la seva diferent naturalesa i la independència del seu talent, *Per una Causa Justa* és aliena al realisme

⁹³ Frank Ellis titula la seva tesi doctoral dedicada a Grossman precisament *Genesis and Evolution of a Russian Heretic*. Aquest és un concepte clau, ja que no implica un canvi bruscat de 180°, sinó que busca les arrels llunyanes de l'heretgia i la seva mutació al llarg de la vida de l'autor.

⁹⁴ Bocharov. A. *Vasily Grossman, Kritiko-biograficheskiy ocherk*. Moscou, Sovietskiy Pisatel, 1970. Citat per Ellis, F.(1994) Op. Cit.

⁹⁵ Markish, S.: *Le Cas Grossman*. Lausanne, L'Age d'Homme, 1983. Pàg. 51

⁹⁶ Íbid, Pàg. 89

⁹⁷ Two Versions of For a Just Cause [www.facultyofuselessknowledge.wordpress.com]. 22/11/2011 (consultat el 26/4/216). Disponible a: <https://facultyofuselessknowledge.wordpress.com/2011/11/22/two-versions-of-for-a-just-cause/>

socialista⁹⁸. Són precisament el testimoni i les memòries de Lipkin els que porten a replantejar l'origen de l'heretgia grossmaniana.

Actualment hi ha consens entre els estudiosos, que consideren la dissidència de Grossman com un procés gradual i llarg de dubte, re-consideració i lluita interior⁹⁹. En aquest procés hi ha quatre esdeveniments que hi tenen un gran protagonisme: les Purgues de 1937-1938, la Segona Guerra Mundial, l'Holocaust i la campanya anti-cosmopolita de persecució dels jueus soviètics durant la postguerra. Cal tenir en compte que l'escriptor estava implicat personalment en tots aquests esdeveniments i que, malgrat la seva importància cap d'ells tot sol explica satisfactòriament els canvis en la seva mentalitat¹⁰⁰.

Ja a finals dels anys 30 Grossman començava a dubtar. De ben segur que els seus contactes amb el cercle *Peraval*, així com la lectura de llibres de filosofia hi van contribuir, i és que *Si creguéssim en els pitagòrics*, escrita el 1939, n'és l'exemple més palpable. A aquelles altures havia presenciada la Gran Fam d'Ucraïna¹⁰¹ i els efectes de les Purgues estalinianes l'havien tocat de molt a prop. Primer havia sigut arrestada la seva cosina Nadia, després el seu oncle David Sherensis i per si fos poc, també van arrestar la seva muller, relacionant-la amb el seu ex-marit ja condemnat. No es pot pretendre que tot això no tingués cap impacte en el pensament d'un home tan sensible com Vasili Semionovich, encara que no s'atrevis a admetre-ho públicament. És per aquest motiu pel que Ellis intenta rastrejar l'origen de la dissidència en les seves primeres obres dels anys trenta, procés que continuaran els Garrard amb una gran quantitat de fonts noves d'aquella època. Així doncs, la massacre dels jueus és el punt de partida de la conversió, però es tracta d'un procés que culmina a principis dels anys 50 i que porta Grossman a obrir-se a tots, a comprendre el món i a estimar els homes¹⁰².

3.2 El procés de conversió: Grossman i el Judaisme

Discernit ja el moment en què comença l'heretgia de Grossman, cal buscar-ne els motius. Com ja hem dit, no hi ha cap factor que per sí sol expliqui el canvi, però el més decisiu és la relació de Grossman amb la seva identitat jueva.

Fins ben entrada la Segona Guerra Mundial, Grossman vol considerar-se per damunt de tot rus¹⁰³ i, en tot cas, ciutadà soviètic. Tant ell com els seus pares s'han canviat els noms i els patronímics, de clara ascendència jueva (el pare era Solomon Iosifovic, ell mateix Iósif Solomonovich), per noms russificats. No parlaven ni comprenien el Yiddish, tampoc practicaven cap dels ritus jueus i Vasili Semionovich ni tan sols va professar cap tipus de creença religiosa al llarg de tota la seva vida. En els seus escrits de preguerra hi apareixen personatges jueus, però sense intencionalitat en la selecció i

⁹⁸ Lipkin S. *Stalingrad Vasilya Grossmana*. Michigan, Ardis Publishers, 1986. Pàg. 29. Citat per Ellis, F.(1994) Op. Cit.

⁹⁹ Ellis, F.(1994). Op. Cit. Pàg. 22

¹⁰⁰ Íbid, Pàg. 23

¹⁰¹ Garrard J. i Garrard C. (2010). Op. Cit. Pàg.s 141-142

¹⁰² Grossman V., Todorov T. i Etkind E.(2008) Op. Cit. Pàg. 33

¹⁰³ Íbid, Pàg. 101

sense un adequat coneixement de causa. A diferència d'Isaak Babel, Grossman elabora el tema jueu a partir del seu món contemporani, ignorant les seves arrels i tradicions històriques¹⁰⁴. Com ja hem dit, Viktor Shtrum és el seu *alter ego* dins la novel·la de *Vida i Destí*, i com a tal presenta molts dels dubtes i conflictes interns i externs arran de la seva fins aleshores mal acceptada identitat jueva: “Recordava que als documents del seu pare figurava el nom de Pinjus i no Pavel. per què sóc Víktor Pavlovich? Qui sóc?”¹⁰⁵

Durant la Segona Guerra Mundial la seva feina com a corresponsal al front el farà coneixedor de primera mà de l'horror de l'Holocaust i perdrà la seva mare, afusellada per un *Einsatzgruppen*. Aquests esdeveniments colpeixen enormement l'escriptor, i en el cas de la seva mare, li deixarà un sentiment de culpa per no haver-la pogut salvar que l'acompanyarà tota la vida. És aleshores quan Grossman s'adona que, encara que no es considerés jueu, ho era; si hagués caigut en mans de les tropes alemanyes hauria sigut executat com ho va ser la seva il·lustrada mare, però també al mateix nivell que els jueus religiosos del *shtetl* que tant menyspreava¹⁰⁶. Al relat *El Vell Professor* un dels seus personatges, de camí a l'execució afirma “jo vull semblar jueu, seguiré el meu pare allà on el portin”¹⁰⁷. Es tracta, per tant, d'una qüestió que té molt d'emocional.

A partir d'aleshores Grossman comença a escriure sobre el tema com un compromís personal per donar-lo a conèixer al públic soviètic i a la resta del món, per honrar la memòria d'aquells que havien mort. Ja hem vist els seus esforços en l'elaboració del *Llibre Negre* i els seus nombrosos articles i relats curts on, contínuament, posa en evidència l'assassinat específic de jueus a mans dels alemanys. Aquestes afirmacions contradeien la consigna soviètica de “no separeu els morts” i per tant eren teòricament inacceptables. No obstant, mentre va durar la guerra el règim acceptà el compromís i va permetre reparèixer aquella nació que s'havia esforçat a esborrar del seu present¹⁰⁸. Fins aquí el redescobriments de Grossman de la seva identitat jueva era un acte causat per la solidaritat amb les víctimes i d'horror i rebuig de les accions dels botxins alemanys. La guerra, per tant, era una *Causa Justa* contra l'estat alemany feixista, antisemita i totalitari, i la seva identificació amb el poble jueu era més una qüestió humanista que religiosa o nacional.

Grossman, igual que el seu col·lega Ehrenburg, era conscient de que l'antisemitisme encara existia a la societat soviètica. Però tots dos ho consideraven més aviat una reminiscència del passat tsarista en extinció que un problema endèmic. Una de les escenes de *Vida i Destí* on apareix Shtrum, el seu *alter ego*, il·lustra perfectament aquesta idea. Una de les tècniques de laboratori, de nacionalitat jueva, li comenta amb preocupació el fet que tot el personal jueu del laboratori ha estat suprimit de les llistes de retorn a Moscou. “Víktor, bocabadat, la mirà un instant sense sortir de la sorpresa.

¹⁰⁴ Markish, S. (1983) Op. Cit. Pàg. 20

¹⁰⁵ Grossman, V.: *Vida y Destino*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2007. Pàg. 734

¹⁰⁶ Salomoni, A.: *La Unión Soviética y la Shoáh: Genocidio, Resistencia, Silenciamiento*. València, Universitat de València, 2007. Pàgs. 203-204

¹⁰⁷ Grossman, V.: *Años de Guerra*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2009. Pàg. 237

¹⁰⁸ Salomoni, A. (2007) Op. Cit. Pàg. 105

Després es posà a riure. –Però quines coses diu, estimada. Ha perdut el seny! Gràcies a Déu no vivim a la Rússia dels Tsars. A què ve aquest complex d’inferioritat de jueu de *shtetl*?¹⁰⁹” Shtrum es nega a creure aquest clar cas d’antisemitisme institucional soviètic, que certament existia.

La postguerra suposarà una amarga sorpresa per a Grossman. Les autoritats soviètiques es negaven a acceptar la singularitat de la persecució contra els jueus i el caràcter genocida de l’Holocaust. Preferien mantenir la tesi que tots, tant jueus com gentils, havien sigut víctimes per igual del feixisme com a “pacífics ciutadans soviètics”¹¹⁰. Intentant superar les innombrables traves per publicar el *Llibre Negre* Grossman anava sospitant l’existència de l’antisemitisme estatal dins la mateixa Unió Soviètica. Aquestes sospites es varen veure confirmades el 1948, quan la clausura del Comitè Antifeixista Jueu i l’arrest dels seus líders dóna el tret de sortida a la campanya contra els “cosmopolites sense arrels”, un eufemisme per designar els jueus. Es clausuraren la majoria de diaris en Yiddish, van ser arrestats homes de ciències, artistes i erudits jueus; es tractava d’una campanya d’assimilació forçada, acompanyada d’una creixent discriminació que violava tots els drets garantits per la Constitució¹¹¹. Aquesta campanya culmina amb l’anomenat “Complot dels metges” jueus que pretesament planejaven assassinar diversos dirigents soviètics. El cas va ser utilitzat per provocar un clima violentament hostil cap als jueus, i és en aquest context quan Grossman fou fortament atacat a la premsa i abandonat per la majoria dels seus col·legues i editors. Probablement és el moment en què va estar més a prop de ser arrestat.

3.3 L’heretgia

La relació de Grossman amb l’Holocaust i la seva identitat jueva va ser el fil conductor que el va fer dubtar de la seva fe en el sistema comunista i que, com veurem, l’acaba portant a rebutjar-lo íntegrament. Durant el clima repressiu de finals dels anys 40 i principis dels 50 comença a escriure *Vida i Destí*. A un dels capítols reflexiona sobre els diferents graus d’antisemitisme que hi pot haver a una societat. En primer lloc, existeix l’antisemitisme quotidià, que no fa córrer la sang i només demostra que al món existeixen idiotes, envejosos i fracassats. El segon grau és l’antisemitisme estatal, present als països totalitaris on no existeix societat civil i que és l’indicador de que l’estat intenta treure profit dels idiotes, els reaccionaris, els fracassats, de la ignorància dels supersticiosos i de la ràbia dels famolencs. Segons ell l’antisemitisme estatal passa per dues fases: la primera és la discriminació i la segona és l’extermini¹¹². Aquesta teoria es pot aplicar evidentment a l’Alemanya Nazi, però també a la Unió Soviètica.

¹⁰⁹ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàgs. 453-454

¹¹⁰ Negant l’especificitat de l’Holocaust jueu, el règim soviètic perseguia dos objectius principals. En primer lloc, ocultar la complicitat de ciutadans soviètics en les massacres i evitar així la incòmoda situació d’admetre l’antisemitisme que impregnava bona part de la societat soviètica. En segon lloc, buscava evitar un ressorgiment identitari jueu dins l’URSS i el potencial problema polític que podria suposar. Sobre la negació de la memòria de l’Holocaust a la Unió Soviètica vegeu Ferretti, M.: “La Shoah e il Gulag nella memoria russa”, a *New York, Studien Verlag* (2011, en premsa)

¹¹¹ Salomoni, A. (2007) Op. Cit. Pàg. 309

¹¹² Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàgs. 616-620

Grossman creia que aquesta última practicava l'antisemitisme estatal i que estava molt a prop d'arribar a la segona fase¹¹³. Així s'adonà de que els dos oposats es creuaven en un punt: el tracte reservat pels dos estats cap als jueus¹¹⁴.

Hi ha un altre fragment de la mateixa novel·la on es posen encara més en evidència les similituds dels dos règims totalitaris. En un *Lager* alemany l'*Obersturmbannführer*¹¹⁵ Liss intenta mantenir una conversa sincera amb el reclús Mostovskoi, un vell bolxevic. L'alemany no l'interroga, simplement vol compartir amb ell els seus pensaments: “quan ens mirem l'un a l'altre, no només veiem un rostre que odiem, contemplem un espill. Que el món no és per vostès la seva voluntat? Hi ha quelcom que pugui fer-los titubejar o aturar-se?”¹¹⁶ i a partir d'aquí comença a plantejar els paral·lelismes entre el Tercer Reich i l'URSS: “els comunistes alemanys que vàrem ficar als camps també van fer cap als seus camps el 1937. Yezhov els va empresonar, i el *Reichsführer* Himmler també.”¹¹⁷ Ambdós tenen camps de concentració per als seus enemics polítics, ambdós tenen una policia secreta sanguinària i omnipotent; tenen discursos ideològics diametralment oposats, però els mitjans que utilitzen per posar-los en pràctica i el fanatisme amb què hi creuen són inquietantment similars. I continua també amb una menció a l'antisemitisme: “Avui l'espanta el nostre odi cap als jueus. Demà potser vostès seguiran el nostre exemple”¹¹⁸.

Davant l'allau d'evidències Mostovskoi guarda silenci, però a la seva ment neix el dubte: “un policia no pot convertir-se en revolucionari, aplaca els seus dubtes i segueix sent policia... però en el fons, també jo aplaco els meus dubtes”¹¹⁹ Per un moment, en un intent de diferenciar-se del nazisme, acaba rebutjant tot l'experiment soviètic: “Per tal de rebutjar Liss [i, amb ell, el nazisme i el totalitarisme] [...] calia no tan sols condemnar, sinó odiar amb tota la seva passió revolucionària el *Lager*, la *Lubianka*, el sanguinari Yezhov, Yagoda, Beria¹²⁰. No, no n'hi havia prou, havia d'odiar Stalin i tota la seva dictadura! No, molt més! Havia de condemnar Lenin.”¹²¹ En un primer moment, Mostovskoi sent que Liss li està guanyant la partida, que l'està fent dubtar de les seves creences, però tot seguit es planteja si “aquells dubtes que irrompien a la seva ànima, ara tímidament, ara amb força, fossin el més honest i el més pur que hi havia al seu interior? Què passaria si continguessin la llavor de la veritat revolucionària? La dinamita de la veritat!”¹²²

¹¹³ Grossman segurament no anava mal encaminat. Molts estudiosos consideren que només la mort de Stalin va aturar una nova purga. Salomoni, A. (2007) Op. Cit. Pàg. 314

¹¹⁴ Garrard J. i Garrard C. (2010) Op. Cit. Pàg. 333

¹¹⁵ Grau paramilitar utilitzat per les SS, l'SD i la Gestapo. Equivalent a tinent-coronel de l'exèrcit regular.

¹¹⁶ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 502

¹¹⁷ Íbid, Pàg. 506

¹¹⁸ Íbid, Pàg. 506

¹¹⁹ Íbid, Pàg. 503

¹²⁰ Yezhov, Yagoda i Beria: successius directors de l'NKVD (Comissariat del Poble per a Assumptes Interns, el precursor del KGB)

¹²¹ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 507

¹²² Íbid, Pàg. 507

En una altra part de la novel·la, i a milers de quilòmetres del camp alemany, constatem que Liss té raó, que els mateixos perfils de comunistes autèntics que ells havien empresonat també havien sigut arrestats a la Unió Soviètica. En un indret indeterminat de l'arxipèlag Gulag es troba pres Abarchuk. L'ex-marit de Liudmila Nikolayevna ha restat sempre fidel a la causa leninista, i malgrat ser arrestat el 1937 i condemnat a treballs forçats no ha perdut la fe en el sistema, considerant el seu cas un error aïllat. Quan troba el seu mentor revolucionari dins del camp, aquest li demana que reconsideri tot allò en què creu tant: “Ens vam equivocar. Mira on ens ha portat el nostre error...[...] No vam comprendre la llibertat. La vàrem aixafar. Ni tan sols Marx la va valorar: la llibertat és el fonament, el sentit, la base de la base. Sense llibertat no hi ha revolució proletària.”¹²³

Grossman qüestiona un dels pilars fonamentals del marxisme-leninisme: la submissió de l'individu a la col·lectivitat, representada per l'Estat¹²⁴. Es tracta a més, d'una dura crítica a la revolució que havia donat lloc a la Unió Soviètica¹²⁵. En aquests passatges els protagonistes són comunistes convençuts que s'adonen de la farsa que suposava la Unió Soviètica; els principis revolucionaris feia dècades que havien estat traïts, i en realitat els seus ideals no es corresponien amb l'estat que havien creat. També comença a posar en dubte el paper de Lenin i la seva obra. Aquest és un tema especialment significatiu, ja que el pare de la revolució serà una figura intocable fins la fi de la URSS. En llegir totes aquestes qüestions s'entén que Suslov equiparés el llibre de Grossman amb un atac nuclear¹²⁶.

Com ja hem vist, *Vida i Destí* serà “arrestat”. Però ni Suslov ni cap altre dels seus detractors l'acusa d'haver escrit mentides. Simplement consideren que aquella era una veritat que el poble no hauria de saber. Això porta Atanesova a arribar a la conclusió de que en realitat, el Partit està d'acord amb les paraules de l'oficial Liss¹²⁷. Aquesta és una afirmació molt agosarada, però és cert que les paraules de Suslov no neguen la veracitat d'allò que hi ha escrit a la novel·la. Després d'aquestes converses s'esvaeixen els dubtes¹²⁸ de Grossman sobre si les seves conclusions eren encertades. La tossudesesa del règim en ocultar la veritat fa que aprofundeixi encara més en l'anàlisi del fenomen totalitari. A *Vida i Destí* trobem personatges que veuen trontollar les seves creences. A *Tot Flueix* ja no dubta, i aporta unes conclusions molt més clares i elaborades.

Als darrers capítols de la seva última novel·la desenvolupa moltes de les reflexions que ja havia fet a *Vida i Destí* fent un anàlisi de la història de la Unió Soviètica des de la seva fundació. Comença amb una dissecció de Vladimir Ilich Lenin, diferenciant-ne la faceta personal quotidiana de la política. Per Grossman el Lenin íntim era un home més

¹²³ Íbid, Pàgs. 235-236

¹²⁴ Grossman V., Todorov T. i Etkind E. (2008) Op. Cit. Pàg. 35

¹²⁵ Atanesova, Y. *Vasili Grossman: de Por una causa justa a Vida y destino. La metamorfosis del escritor*. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2015. Pàg. 34

¹²⁶ Literalment Suslov diu: “Per què hauríem d'afegir el seu llibre a les bombes atòmiques que els nostres enemics es preparen per llençar-nos?” Grossman V., Todorov T. y Etkind E. (2008) Op. Cit. Pàg. 76

¹²⁷ Atanesova, Y. (2015) Op. Cit. Pàg. 38

¹²⁸ Ellis, F. (1994) Op. Cit. Pàgs. 10-11

aviat tímid, sensible, ple d'una passió juvenil i sempre respectuós amb els més humils. Això no impedeix, però, l'existència d'una altra faceta de Lenin, menys divulgada pels seus biògrafs, que serà la que s'imposarà a l'hora d'actuar i de prendre decisions transcendents: “el menyspreu i la inflexibilitat cap al sofriment humà, l'admiració pel principi abstracte. [...] La sectària dedicació a aconseguir l'objectiu proposat, la disposició a aixafar la llibertat viva, la llibertat present, en nom d'una llibertat imaginària, a destruir els principis morals quotidians pels del futur.¹²⁹” Són característiques certament gens afalagadores. Lenin no buscava la veritat, buscava la victòria¹³⁰, tant en la discussió política com en el camp de batalla, i per obtenir-la estava disposat a utilitzar qualsevol mitjà. Dedicà tots els seus esforços a arribar al poder però, irònicament, no el volia per ell¹³¹. Grossman fa una anàlisi complexa del personatge, sense caure ni en la idolatria ni en la condemna total. Per ell, Lenin era un home bo que, tanmateix, es comportava amb crueltat.

Per continuar l'anàlisi Grossman reprèn un vell tema de conversa entre la intel·lectualitat russa: la peculiaritat de l'ànima russa, que ell considera un fruit de l'esclavitud a la que ha estat sotmesa durant mil·lennis. Per tant, considera la naturalesa russa tradicionalment submissa, i planteja una “regla històrica” segons la qual a Rússia el progrés i l'esclavitud van sempre associades, de manera que l'augment de l'un sempre comporta l'augment de l'altre¹³². El 1917 Rússia assaboria per primer cop la llibertat, però Lenin, aprofitant-se de la natural submissió russa per arribar al poder va dir: “abans us dirigien de forma estúpida, jo ho faré de forma intel·ligent”¹³³ Per a Grossman, aquest va ser el punt en què Lenin es va equivocar, reflexió que ja posa en boca de Grekov a *Vida i Destí*. A partir d'aleshores Vladimir Ilich va dirigir amb mà de ferro el nou estat sense adonar-se que estava extingint “tot allò que ell havia portat a Rússia de l'Occident revolucionari i amant de la llibertat”¹³⁴. Malgrat ser el major reformador de la història de Rússia, no va ser capaç de canviar l'essència de la societat, ans al contrari: l'adveniment de la Unió Soviètica suposà el següent escaló d'aquella “regla històrica”, arribant a extrems de submissió i de desenvolupament econòmic mai vistos fins aleshores. Grossman continua l'anàlisi presentant Stalin com el constructor de l'estat que havia fundat Lenin. El considera l'encarnació de l'essència de Vladimir Ilich¹³⁵, ja que segueix governant seguint els seus principis.

En un pla més pràctic també carrega sobre els plans quinquennals dels anys trenta. Sosté que moltes de les grans infraestructures construïdes a costa de grans sofriments i sacrificis eren inútils per als homes i per a l'estat, i que només servien per encadenar amb treball pesat a masses de milions d'homes. Aquelles eren, doncs, obres amb un objectiu clarament polític i, per tant, posa en evidència la hipocresia dels líders soviètics, tant Lenin com Stalin. Malgrat que en els seus discursos afirmaven que la

¹²⁹ Grossman V.: *Todo Fluye*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2010. Pàg. 232

¹³⁰ Íbid, Pàg. 235

¹³¹ Íbid, Pàgs. 236-237

¹³² Íbid, 250-254

¹³³ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 325

¹³⁴ Grossman V. (2010) Op. Cit. Pàg. 244

¹³⁵ Íbid, Pàgs. 255-257

primera veritat de la doctrina revolucionària era la primacia de l'economia sobre la política, l'estat que havien construït estava basat en la política i no en l'economia¹³⁶.

Grossman ja havia denunciat les purgues del Gran Terror, però a *Tot Flueix* intenta anar més enllà. No es limita a condemnar-ho, sinó que intenta descobrir-ne la lògica, l'explicació racional. A *Vida i Destí* ja havia entrat a la ment d'un dels botxins, el txequista Kastelenbogen. Ell mateix ha acabat finalment detingut a la mateixa cel·la que Krímov, i li explica el sentit dels arrestos arbitraris i dels camps: "Tolstoi deia que no existeixen persones culpables, nosaltres, els txequistes, hem elaborat una tesi superior: al món no existeixen homes innocents. [...] culpable és tot aquell contra el qual hi ha una ordre d'arrest"¹³⁷. Tots són culpables de voler seguir sent individus, actuant en nom de la seva voluntat lliure. Segons aquesta teoria el Terror és legítim, i el seu únic¹³⁸ objectiu és la submissió de l'individu¹³⁹. La repressió, a més de neutralitzar els individus potencialment perillosos mitjançant l'empresonament o l'execució, mantenia la resta de la població aterrida per la por a l'arrest i per tant, submissa. En conseqüència, "fora del filat o dins d'ell la vida, en essència secreta, era la mateixa"¹⁴⁰.

Per tant, el terror no és irracional, sinó que resulta indispensable per al manteniment de qualsevol sistema totalitari. Però aleshores per què, es pregunta Grossman, el règim també neutralitza els obedients executors d'aquest terror com el mateix Kastelenbogen, Yagoda, Yezhov i molts més? Ho intenta explicar a través de la faula de l'amo que rebutja el que ha sigut el seu gos fidel durant anys. Intenta treure-se'l de sobre i, quan no pot, acaba matant-lo. El gos no comprèn l'actitud de l'amo, no li troba lògica, ja que sempre l'ha obeït cegament. Però la decisió de l'amo és lògica i normal¹⁴¹. En efecte, Stalin va decidir eliminar els revolucionaris de la vella guàrdia, tots aquells que professessin una fe en la causa excessiva. Amb l'estat consolidat ja no es necessitaven fanàtics ni creients fervorosos. Aquests s'havien "convertit en una càrrega absurda per a ell, i no només en una càrrega sinó també en un perill"¹⁴². Allò que l'estat soviètic necessitava eren freds buròcrates que obeïssin les ordres perquè eren ordres, no perquè coincidissin amb les seves conviccions polítiques.

Un cop mort Stalin, l'estat, ja construït, es posa en marxa. Però no per haver mort el dictador l'estat deixa de ser el que és: una estructura repressiva basada en la submissió de l'individu. Seguint la sentència d'Heràclit, tot flueix, però segueix sent en essència el mateix. Malgrat tot, Grossman acaba la seva anàlisi amb esperança: a pesar de tots els

¹³⁶ Íbid, Pàg. 211

¹³⁷ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 806

¹³⁸ Grossman V., Todorov T. i Etkind E.(2008) Op. Cit. Pàg. 37

¹³⁹ Aquest és el parer de Grossman, però el gran volum de treball esclau dels camps també té indubtablement un pes econòmic. Per més informació sobre l'impacte econòmic dels camps de treball soviètics vegeu: Applebaum, A.: *Gulag:Historia de los Campos de Concentración Soviéticos*. Barcelona, Debate, 2004.

¹⁴⁰ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg.1072

¹⁴¹ Grossman, V. (2010) Op. Cit. Pàgs. 215-220

¹⁴² Íbid, Pàg. 221

esforços que s'han fet per eradicar la llibertat aquesta segueix estant latent a l'ànima de tots els homes, en tant que homes¹⁴³.

Així doncs, des dues últimes grans obres de Grossman (*Vida i Destí* i *Tot Flueix*) constitueixen un atac profund a la Unió Soviètica i, al mateix temps, el repte per als lectors russos d'afrontar la seva pròpia responsabilitat. Que aquest atac i aquest repte vinguin d'un home totalment implicat en el sistema que va disseccionar, d'un home que en la seva joventut va creure en la promesa del canvi revolucionari, no pot fer més que augmentar la seva credibilitat i legitimitat¹⁴⁴.

¹⁴³ Íbid, Pàg. 275

¹⁴⁴ Garrard, J.: "The original manuscript of *Forever Flowing*: Grossman's autopsy of the new soviet man". *A Slavic and East European Journal* 38, 2, (1994). Pàg. 272

4. CONCEPTES CLAU EN EL PENSAMENT DE GROSSMAN

En el pensament de Grossman hi apareixen repetidament tota una sèrie de conceptes als quals dóna un significat molt concret, i que resulten claus per entendre'l. Aquest apartat intenta analitzar-ne alguns dels més importants.

4.1 La Humanitat de l'Home: Bondat i Llibertat

Quina és l'essència que caracteritza els éssers humans, allò que els diferencia de les màquines i els fa superiors? Aquesta és una qüestió recurrent al llarg de bona part de l'obra tardana de Grossman, a partir de *Vida i Destí*. La resposta és invariablement la combinació de dos conceptes relacionats i inseparables: la bondat i la llibertat.

“Però en què consisteix el bé?”¹⁴⁵ Així comença un dels capítols de *Vida i Destí* que els estudiosos anomenen “el Testament d'Ikonnikov”. Ikonnikov¹⁴⁶ és un vell tolstoïsta¹⁴⁷ pres al *Lager* alemany juntament amb Mostovskoi, al qual entrega els papers del “Testament”. En ells s'explica com, al llarg de la història el concepte del bé ha anat perdent la seva universalitat, escindint-se en múltiples significats diferents. Cada cultura, religió o tendència política ha creat el seu concepte de bé propi, afirmant ser posseïdors de l'únic bé vertader i excloent tots els altres, als qui combateren a mort. D'aquesta manera cadascú presentava el seu propi bé com el bé general, i en nom seu es va provocar més sang i més sofriment que el que s'ha provocat en nom del mal. Segueix amb exemples de com al llarg dels segles aquesta apropiació del bé ha provocat dolor i sofriment, des dels temps de la inquisició fins a les massacres del segle XX.

Durant la dècada dels trenta la visió dels horrors de les col·lectivitzacions fa perdre la fe en la causa comunista a Ikonnikov, i al presenciar l'execució de 20000 jueus va perdre la fe en Déu. Davant aquest panorama es pregunta: “és que la vida és el mal?”. No, la vida no només és mal, i és que al costat d'aquest bé doctrinari gran i amenaçador existeix també la bondat quotidiana dels homes. Aquesta és la bondat particular d'un individu cap a un altre, altruista, sense testimonis, petita i sense ideologia. Es tracta d'una bondat sovint irracional i sense sentit que resulta ser “allò més humà que hi ha a l'home, allò que el defineix, la fita més alta a la que pot arribar la seva ànima”¹⁴⁸. És el tipus de comportament que predica Crist i, de fet, cita un fragment del Sermó de la Muntanya: “estimeu els vostres enemics, beneïu els que us maleeixen [...] i tal com voleu que els homes facin per vosaltres feu-ho també per a ells”. Però assenyala que fins i tot Crist, intentant fer d'aquest concepte doctrina el priva de tota la seva força. Ikonnikov també és conscient de la impotència de la bondat gratuïta i espontània a nivell pràctic. Però malgrat aquesta impotència resulta ser indestructible, i això dóna un bri d'esperança en els temps terribles en què li ha tocat viure. I conclou:

¹⁴⁵ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 512

¹⁴⁶ El seu nom no és gratuït, i és que es tracta d'un símbol moral absolut, un Crist, una Icona. Ellis, F. (1994) Op. Cit. Pàg. 192

¹⁴⁷ Seguidors de la interpretació de Lev Tolstoi del cristianisme, basada en el Sermó de la Muntanya. Prediquen la no resistència al mal amb la violència. Considerada una branca de l'anarquisme cristià.

¹⁴⁸ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 519

“La història de l’home no és la batalla del bé que intenta superar el mal. La història de l’home és la batalla del gran mal que intenta aixafar la llavor de la humanitat. Però si ni tan sols ara allò humà ha sigut aniquilat en l’home, llavors el mal mai triomfarà.”¹⁴⁹

Els papers d’Ikonnikov són el nucli filosòfic de la novel·la, i articulen les creences més profundes de Grossman¹⁵⁰. En ells trobem la mateixa preocupació vital per l’home que en Marx i en Lenin, amb la diferència substancial de que aquí l’home no és una entitat abstracta. És interessant comprovar les influències cristianes en el pensament de l’escriptor, aquí més latents que mai: la referència al Sermó de la Muntanya n’és potser l’exemple més evident, però a través del concepte de Bondat aconseguix reconèixer l’èsser espiritual de l’home sense caure en la fe religiosa¹⁵¹. Aquest punt mig s’explica per l’època sagnant que li va tocar viure. Igual que a Ikonnikov, l’Holocaust va confirmar-li la il·lusió de la bondat divina (en la qual per la seva formació científica no havia cregut mai) i les tragèdies dels anys 30 a la Unió Soviètica van destruir la seva fe en la causa marxista-leninista. Així, filosòficament despulat, Grossman construeix aquesta teoria per donar un sentit a la humanitat¹⁵².

Ellis assenyala que el pensament filosòfic de Grossman és ambivalent i amb massa inconsistències, però reconeix que això té una importància relativa. Els papers d’Ikonnikov no es poden criticar com un sistema on hi ha errors i inexactituds¹⁵³, no és un model de govern. Es tracta més aviat d’una afirmació anàrquica i calmada de la dignitat humana¹⁵⁴. Tot plegat converteix el pensament de Grossman en profundament humanista, ja que creu incondicionalment en la bondat de l’èsser humà¹⁵⁵.

En aquest punt crec necessari assenyalar la influència evident del pensament tardà de Lev Tolstoi en aquestes idees. Els paral·lelismes literaris entre aquest autor i Grossman ja han estat estudiats per Ellis, però no ha estat així en el pla més filosòfic.

Per completar la seva definició de la Humanitat de l’home, Grossman associa estretament el concepte de Bondat, que ja hem analitzat, amb el de llibertat. També la llibertat és considerada part de l’essència de l’èsser humà ja que, com és lògic, la bondat sense lliure albir deixa de ser-ho. En la seva anàlisi de la història soviètica destaca constantment la determinació del règim de suprimir la llibertat individual dels seus ciutadans a través del Terror i del treball esclau i, com ja hem vist, aquest es revela incapaç de suprimir totalment el desig de llibertat de l’èsser humà¹⁵⁶. A partir d’aquí Grossman conclou, d’una forma similar al concepte de Bondat, que la llibertat en l’èsser

¹⁴⁹Íbid, Pàg. 520

¹⁵⁰ Ellis, F. (1994) Op. Cit. Pàg. 190

¹⁵¹ Íbid, Pàg. 192

¹⁵² Íbid, Pàg. 193

¹⁵³ Pomerants G.: Chto skazat’ Iovu’. A *Strana i mir*, 48, 1988. Citat per Ellis, F. (1994) Op. Cit.

¹⁵⁴ Ellis, F. (1994) Op. Cit. Pàg. 195

¹⁵⁵ Arroyo, L.M.: “Los combates de Vasili Grossman. El mensaje humanista de *Vida y Destino*”, a *Thémata, Revista de Filosofía* N°48 (2013). Pàgs. 111-120

¹⁵⁶ Grossman V. (2010) Op. Cit. Pàgs. 273-275

humà és inextingible i que forma part del seu nucli característic. Sempre, en qualsevol situació, l'home té marge de decidir lliurement entre el bé i el mal, i d'això n'és un exemple excepcional el final d'Ikonnikov. Quan juntament amb els altres presoners del camp són obligats a treballar en la construcció d'una cambra de gas el sacerdot italià assenyala que no els queda altre remei, car són esclaus i per això Déu els perdonarà. A aquestes paraules Ikonnikov respon:

“Jo no vull l'absolució dels meus pecats. No digui que els culpables són els que t'obliguen, que tu ets un esclau, i que tu no ets culpable perquè no ets lliure. Jo sóc lliure! Sóc jo el que està construint un *Vernichtungslager*¹⁵⁷, jo el que respon davant la gent que morirà a les cambres de gas. Jo puc dir: No! Quin poder pot prohibir-m'ho si trobo dins meu la força per no tenir por a la mort?¹⁵⁸”

En efecte, Ikonnikov dirà “No” i serà executat per negar-se a treballar a la cambra de gas. Va preferir mantenir-se innocent que conservar la vida. D'una forma similar, Grossman va decidir dir “No” quan escrigué *Vida i Destí* i tota la resta de la seva obra tardana. Va escollir ser lliure d'expressar allò que ell considerava la veritat sabent que fer-ho suposaria la seva condemna¹⁵⁹.

4.2 Culpa i responsabilitat

L'acte d'Ikonnikov ens porta a un altre tema també molt present a l'obra tardana de Grossman: la responsabilitat individual dels propis actes. En tant que l'home mai deixa de ser lliure tampoc deixa mai de ser responsable. Els exemples al llarg de les seves últimes obres són nombrosos i molt il·lustratius.

A un dels capítols de *Vida i Destí* hi apareix el cap del *Sonderkommando*¹⁶⁰ *Sturmbannführer*¹⁶¹ Kaltluft hipotèticament enfrontat a un judici diví pels seus crims. Com molts altres criminals de guerra nazis reals, Kaltluft s'empara en l'obediència d'ordres, en el destí inexorable que l'havia fet arribar tan lluny. Però Grossman li recorda que “El destí condueix a l'home, però l'home el segueix perquè vol i és lliure de no voler seguir-lo”¹⁶².

També el mateix esquema és aplicable a la Unió Soviètica. A *Tot Flueix* un dels familiars d'Ivan Grigorievich pensa que “l'Estat carregava damunt de la seva espatlla de ferro tot el pes de la responsabilitat, alliberava als homes de la quimera de la

¹⁵⁷ Literalment camp d'extermini

¹⁵⁸ Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 385

¹⁵⁹ López M. i Giussani C.: *¿Quién decide el destino de los hombres? Invitación a la lectura de Vida y Destino de Vasili Grossman*. Madrid, Ediciones Encuentro, 2008. Pàgs. 39-40

¹⁶⁰ Aquí Grossman sens dubte va caure en un error. *Sonderkommando* té dos possibles significats en el context de l'Holocaust: en primer lloc van ser sub-unitats en què es dividien els *Einsatzgruppen* mòbils que executaren centenars de milers de persones al front oriental mitjançant l'afusellament, formades per personal de les SS o de l'SD. El segon significat fa referència als equips de presoners dels camps d'extermini encarregats de buidar de cadàvers les cambres de gas i fer-los desaparèixer. Essent Kaltluft membre de les SS destinat a un camp és impossible que pertanyés a un *Sonderkommando*. Segurament volia referir-se a un comandant de camp.

¹⁶¹ Grau paramilitar utilitzat per les SS, l'SD i la Gestapo equivalent a Major de l'exèrcit regular.

¹⁶² Grossman, V. (2007) Op. Cit. Pàg. 684

consciència”¹⁶³. Però, en trobar-se de nou davant del seu parent, al que no havia defensat ni ajudat durant el seu llarg empresonament se sent “com si estigués completament despullat, com si milers de mirades estranyes estiguessin observant el seu cos nu”¹⁶⁴. En altres paraules, sentia vergonya de la seva culpabilitat. Legalment no se’l podia acusar de res, però un cop més la cobertura de l’Estat resulta ser una fal·làcia moral ja que, malgrat tot, se sentia culpable. Tota la seva vida havia sigut un gran i prolongat acte d’obediència¹⁶⁵, i algú que obeeix pot no obeir i, per tant, pren una decisió lliure.

Més endavant a la novel·la Grossman mostra una de les escenes més suggerents sobre el tema de la culpabilitat. Es tracta d’un hipotètic judici, fortament teatralitzat, a quatre “judes” delators que al llarg de les seves vides havien denunciat a persones que confiaven en ells als serveis secrets, provocant el seu empresonament o execució. Cadascun representa un tipus de delator concret, i les circumstàncies de les seves vides ens són explicades en detall, així com els motius que els portaren a delatar. Tot plegat porta el lector a condemnar inconscientment els acusats, però al finalitzar el “procés” Grossman increpa directament al lector:

“Els no són culpables. Forces de plom, fosques, els van empènyer, milions de tones pesaven sobre ells. No hi ha innocents entre els vius, tots són culpables: tu, l’acusat, tu, el fiscal, i jo, que estic pensant en l’acusat, el fiscal i el jutge.”¹⁶⁶

Cal analitzar bé aquestes paraules aparentment contradictòries. Les forces terribles a què es refereix és la pressió de l’estat totalitari que intenta subjugar l’individu. I sí, en un estat totalitari és difícil establir responsabilitats concretes pels crims comesos però tothom en major o menor mesura és culpable. Ja sigui col·laborant activament, donant el consentiment o simplement guardant silenci davant el mal tot individu té la seva part de responsabilitat. L’home ha comès el mal, però és el totalitarisme el sistema que institucionalitza aquest mal.

Aquest concepte de culpabilitat col·lectiva desenvolupat per Grossman és molt semblant al de Banalitat del Mal encunyat per Hannah Arendt¹⁶⁷. Els dos admeten com a atenuant l’extraordinària pressió que exerceixen els estats totalitaris per sotmetre l’individu, però no per això l’eximeixen de culpa. Tot i que les similituds semblen evidents, no hi ha cap estudi específic que les tingui en compte. Cal afegir que la possibilitat de que Grossman tingués accés a *Eichmann a Jerusalem* és pràcticament inexistent, ja que Arendt l’escriu el 1963 i Grossman mor tot just un any després. Això indica que els dos autors haurien arribat a conclusions similars de forma independent.

¹⁶³ Grossman V. (2010) Op. Cit. Pàg. 41

¹⁶⁴ Íbid, Pàg. 42

¹⁶⁵ Íbid, Pàg. 43

¹⁶⁶ Íbid, Pàg. 100

¹⁶⁷ Arendt, H.: *Eichmann en Jerusalén. Un Estudio sobre la Banalidad del Mal*. Barcelona, Lumen, 2003

Amb totes les seves reflexions sobre responsabilitat Grossman també deixa al descobert la seva pròpia culpa: la d'haver-se comportat covardament en l'arrest del seu oncle Sherensis i de la seva cosina Nàdia durant la dècada dels 30, la firma d'una carta col·lectiva de condemna al "complot Trotski-Bujarin" i la d'haver deixat morir la seva mare en mans dels *Einsatzgruppen*.

4.3 Veritat i Memòria

Ja hem dit que l'obra de Grossman és una pugna per poder encaixar el seu estil naturalista dins els cànons del realisme socialista de l'època. Però quina és la realitat a què fa referència el "realisme" socialista? En una carta de Maksim Gorki a Grossman on ressenya alguns dels seus textos de principis dels anys trenta, el pare de les lletres soviètiques resumeix molt bé les línies bàsiques de l'estil del règim:

"L'autor escriu: he escrit la veritat. Tanmateix, ell hauria d'haver-se plantejat dues preguntes: Quina veritat? Per què? [...] Quina veritat voldria que triomfés?"¹⁶⁸

Gorki assenyala al jove Grossman que un escriptor soviètic no ha de d'escriure la veritat que percep amb els sentits, sinó aquella que ideològicament hauria de ser certa. La intenció del règim era que el llenguatge creés la pròpia realitat, i per tal d'aconseguir-ho van convertir la literatura en una important eina de propaganda. Aquesta artificiosa distinció entre tipus de veritat denota un enorme prejudici ideològic, a més de la hipocresia i del relativisme ètic de la societat cultural soviètica¹⁶⁹. En altres paraules, és lícit i fins i tot obligat distorsionar la realitat real per tal de fer-la encaixar en allò que les autoritats consideren que hauria de ser. Al final això solia suposar sacrificar-ho tot, tant la veritat com la visió de la realitat de l'autor, per tal de poder publicar alguna cosa¹⁷⁰.

En els escrits anteriors a *Vida i Destí* Grossman intentava trampejar per encaixar en aquest estil sense haver de mentir descaradament, com feien molts altres. Triava eludir o rodejar els temes més polèmics abans que mullar-se i haver d'escriure falsedats o exageracions. Per satisfer al règim buscava al món real els exemples (encara que no siguin representatius) d'allò que se suposava que havia de ser la norma.

Sobretot a partir de la Segona Guerra Mundial i de la seva experiència amb l'Holocaust Grossman comença a escriure aquella veritat que ell creu real i no la que li ve marcada per les directrius del Partit. Com ja hem vist la seva dissidència aflora arran de la Shoah i de la negació de la URSS a admetre'n la peculiaritat. I és que el primer enfrontament de Grossman amb el règim no ve motivat per cap assumpte polític, sinó per una qüestió de memòria. En descobrir el destí de la seva mare a Berdichev s'havia fet a ell mateix la promesa de relatar allò que li havia passat a ella i, per extensió, a tots els jueus de la Ucraïna ocupada. De la mateixa manera, estava decidit a explicar tota la

¹⁶⁸ Garrard J. i Garrard C. (2010) Op. Cit. Pàg. 158

¹⁶⁹ Íbid, Pàgs. 157-158

¹⁷⁰ Íbid, Pàg. 316. Per més informació sobre el sistema literari soviètic vegeu: Garrard, J. i Garrard C. *Inside the Soviet Writers' Union*. Tauris IB, 1990.

història de Stalingrad i a honorar els soldats que havien lluitat i mort allí¹⁷¹. Artísticament Grossman podia estar d'acord en seguir escrivint sobre la realitat que volia el règim, però des d'un punt de vista personal, ja no podia¹⁷².

Com veiem, es tracta sempre de donar veu a les víctimes. En paraules dels Garrard, de “parlar en nom d'aquells que jeuen dins la terra”¹⁷³. Aquesta idea ja la trobem en les discussions mantingudes amb Ehrenburg per a la publicació del *Llibre Negre*. Mentre Ehrenburg pretén simplement exposar els testimonis nuus, Grossman vol anar més enllà i fer una reelaboració literària dels manuscrits per tal de donar veu a aquells que no podien testimoniar¹⁷⁴. En última instància pretenia traslladar els fets fonamentals a un relat narratiu artísticament vàlid amb la finalitat de que adquirissin un significat comprensible a les futures generacions¹⁷⁵. Ja al seu article *Ucraïna*, Grossman sintetitza la seva postura davant la visió de l'horror:

“I, tanmateix, tenim **el deure de recordar**: em sembla que a l'època cruel i terrible a la qual la nostra generació ha sigut condemnada a viure en aquesta terra, no hem d'acceptar mai el pacte amb el mal. No hem de romandre mai indiferents davant els altres ni indulgents amb nosaltres mateixos”¹⁷⁶

¹⁷¹ Íbid, Pàg. 276

¹⁷² Íbid, Pàg. 318

¹⁷³ La frase fa referència al títol del capítol de *La Vida y el Destino de Vasili Grossman* que parla sobre aquest tema.

¹⁷⁴ Salomoni, A. (2007) Op. Cit. Pàg. 195

¹⁷⁵ Garrard J. i Garrard C. (2010) Op. Cit. Pàg. 305

¹⁷⁶ Grossman, V. Ukraine. Citat per Garrard J., Garrard, C. (2010). Op. Cit. Pàg. 245

CONCLUSIÓ

Al llarg d'aquest treball s'ha vist com Vasili Grossman fa una evolució de la complicitat amb el règim soviètic a la completa desavinença. El procés no va ser un trencament, sinó més aviat una idea que va anar germinant durant els anys trenta, que madura amb la Segona Guerra Mundial i que explota durant els primers anys de postguerra. També s'ha analitzat la magnitud d'aquesta desavinença, que Ellis qualifica amb raó d'heretgia. Grossman hauria pogut limitar-se a denunciar els crims de l'estalinisme, però va més enllà i busca l'essència del règim soviètic. Segons ell, aquesta no és altra que la submissió de l'individu al Partit-Estat i, ja que considera la llibertat com part de l'essència de l'home, arriba a la conclusió que tot l'experiment soviètic estava equivocacat des del començament.

Però també hem pogut comprovar com, sorprenentment, en el seu cas la dissidència no està motivada per l'odi i el desig de venjança, sinó per l'amor als homes i a la seva essència bondadosa. A diferència de Solzhenitsyn, Grossman no vol participar en la picabaralla intel·lectual de la Guerra Freda. Si escriu el què escriu és perquè creu que és la veritat i que saber aquesta veritat és necessari per als seus conciutadans. I la veritat de què parla és una veritat dolorosa tant per a ell com per als lectors russos a qui van destinades les seves obres. Planteja una explicació complexa del funcionament del totalitarisme soviètic, posant en evidència la complicitat necessària de tots i cadascun dels seus ciutadans. Naturalment, els graus de responsabilitat del torturador de la *Lubianka* i del ciutadà que presencia una detenció sense obrir la boca no és el mateix, però la culpabilitat existeix en els dos casos. Aquestes afirmacions, venint d'un home com Grossman que s'havia beneficiat del sistema i que reconeixia la seva pròpia culpabilitat, tenen un poder moral extraordinari.

Més enllà de l'estudi de la mentalitat de Grossman, també he pogut explorar la cobertura historiogràfica que se li ha donat fins avui. Els Garrard han aconseguit elaborar una biografia força completa i, fins ara, han sigut els únics estudiosos en explorar els documents que els brinden els arxius soviètics. En aquest sentit són uns pioners, però això també dóna lloc a possibles interpretacions alternatives d'aquests materials per part de futurs erudits. Si bé és cert que s'ha estudiat en profunditat la vida de Grossman i les seves obres, cal dir que en altres aspectes la seva figura encara roman inexplorada. Encaixar el seu pensament en el "segle dels homes-llop", contextualitzar-lo i comparar-lo amb el d'altres filòsofs contemporanis és un pas encara per completar. Com ja s'ha dit, queda per estudiar la relació político-filosòfica entre Grossman i Tolstoi, així com les similituds entre el seu concepte de culpabilitat i en el de "banalitat del mal" de Hannah Arendt. Així mateix, el seu quadern d'apunts inèdit, malgrat que ja ha sigut utilitzat pels Garrard en la seva biografia, mereix una anàlisi exhaustiva.

Per tot plegat es pot considerar Grossman un testimoni extraordinari dels dos grans totalitarismes del segle XX, però el seu llegat va més enllà. La seva preocupació per les anomenades “qüestions eternes”, les seves reflexions sobre l’essència de l’home i la responsabilitat dels seus actes mantenen la viva la seva vigència i el situen com un dels millors escriptors del segle XX.

BIBLIOGRAFIA

Obres de Grossman

- Grossman, V.: *Vida y Destino*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2007
- Grossman, V.: *Años de Guerra*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2009
- Grossman V.: *Todo Fluye*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2010
- Grossman, V.: *Por una Causa Justa*. Barcelona, Círculo de Lectores, 2011
- Grossman, V.: *Eterno Reposo y otras narraciones*. Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2013
- Grossman, V. *An Armenian Sketchbook*. London, Maclehose Press, 2013

Obres sobre Grossman

- Arroyo, L.M.: “Los combates de Vasili Grossman. El mensaje humanista de *Vida y Destino*” a *Thémata, Revista de Filosofía* N°48 (2013). Pàgs. 111-120
- Atanesova, Y.: *Vasili Grossman: de Por una causa justa a Vida y destino. La metamorfosis del escritor*. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2015
- Beevor, A.: *Un escritor en guerra: Vasili Grossman, 1941-1945*. Barcelona, Crítica, 2006
- Ellis, F.: “Vasilii Grossman: The Genesis of Heresy 1937-1941” a *The Modern Language Review*, Vol. 85, No. 3 (1990). Pàgs. 653-666
- Ellis, F.: *Vasily Grossman: The Genesis and Evolution of a Russian Heretic*. Oxford, Berg Publishers, 1994
- Ellis, F.: “Concepts of War in L.N. Tolstoy and V.S. Grossman” a *Tolstoy Studies Journal* II (1994). Pàgs. 101-108
- Garrard, J.: “The original manuscript of Forever Flowing: Grossman’s autopsy of the new soviet man” a *Slavic and East European Journal* 38, 2, (1994). Pàgs. 271-289
- Garrard, J.: “Review of Vasily Grossman: The Genesis and Evolution of a Russian Heretic by Frank Ellis” a *The Modern Language Review* 90, 4, (1995). Pàgs 1053-1055
- Garrard J., Garrard C.: *La Vida y el Destino de Vasili Grossman*. Madrid, Ediciones Encuentro, 2010
- López M. i Giussani C.: *¿Quién decide el destino de los hombres? Invitación a la lectura de Vida y Destino de Vasili Grossman*. Madrid, Ediciones Encuentro, 2008
- Markish, S.: *Le Cas Grossman*. Lausanne, L’Age d’Homme, 1983
- Shroyer, M. D.: “Bearing Witness. The War, the Shoah and the Legacy of Vasily Grossman” a *Jewish Quarterly* 58.1 (2011). Pàgs. 6-11.
- Todorov T., Etkind E. i Grossman V: *Sobre Vida y destino*. Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2008

- Van den Berg, H.: “Vasili Grossman (1905-1964) y su novela Todo Fluye”, a *Revista Ciencia y Cultura* 25 (2010). Pàgs. 37-71.

Obres Generals

- Arendt, H.: *Eichmann en Jerusalem. Un Estudio sobre la Banalidad del Mal*. Barcelona, Lumen, 2003
- Applebaum, A.: *Gulag: Historia de los campos de concentración soviéticos*. Barcelona, Debate, 2005.
- Czerny, B.: “Babij Yar. La mémoire et l’histoire”, a *Révue d’Histoire de la Shoah*, 181, juillet-décembre (2004). Pàgs. 61-75
- Ferretti, M.: “La memoria del estalinismo en Rusia, desde el deshielo hasta nuestros días” (inèdit)
- Ferretti, M.: “La Shoah e il Gulag nella memoria russa” a *New York, Studien Verlag* (2011). En premsa.
- Figes, O.: *La Revolución Rusa (1891-1924). La Tragedia de un Pueblo*. Barcelona, Edhasa, 2000
- Figes, O.: *Los que susurran: la represión en la Rusia de Stalin*. Barcelona, Edhasa, 2009.
- Salomoni, A.: *La Unión Soviética y la Shoah: Genocidio, Resistencia, Silenciamiento*. València, Universitat de València, 2007

Webgrafia

- Vasily Grossman [prospectmagazine.co.uk]. Per Robert Chandler. 24-9-2006 (consultat el 20/12/2015). Disponible a <http://www.prospectmagazine.co.uk/features/vasilygrossman>
- Las cuatro tragedias de Vasili Grossman [critica.cl]. Per Pablo Batalla Cueto. 20/8/2013 (consultat el 15/1/2016). Disponible a <http://critica.cl/literatura/las-cuatro-tragedias-de-vasili-grossman>
- Before Life and Fate [www.facultyofuselesknowledge.wordpress.com]. 8/11/2011 (consultat el 20/3/2016). Disponible a: <https://facultyofuselesknowledge.wordpress.com/2011/11/08/before-life-and-fate/>
- The War in For a Just Cause [www.facultyofuselesknowledge.wordpress.com]. 10/11/2011 (consultat el 20/3/2016). Disponible a: <https://facultyofuselesknowledge.wordpress.com/2011/11/10/the-war-in-for-a-just-cause/>

- Two Versions of For a Just Cause
[www.facultyofuselesknowledge.wordpress.com]. 22/11/2011 (consultat el 26/4/216). Disponible a:
<https://facultyofuselesknowledge.wordpress.com/2011/11/22/two-versions-of-for-a-just-cause/>

Vídeos

- Maclehose (7-11-2011). Robert Chandler on Vasily Grossman [Vídeo en 5 parts]. Recuperat de https://www.youtube.com/watch?v=e_7UyHV9p3E